

Національний екзит-пол: парламентські вибори 2006

Київ 2006

УДК 324(477) “2006”
ББК 66.3 (4УКР)68
Е45

Щира подяка Сарі Фарнсворт, Ірені Ярославич, Елегії Скочилиас та Девіду Блеку, а також усім колегам і друзям, завдяки чийм добрим ідеям та підтримці відбулися перші опитування екзит пол в Україні.

Видання книжки стало можливим завдяки Канадсько-Українському Фонду «Демократичні інституції та практики», Міжнародному Фонду «Відродження», Конгресу українців Канади та Фонду Чарльза Стюарта Мотта (США).

Загальнонаціональне опитування екзит-пол'2006 співфінансували Програма демократичних грантів Посольства США в Україні, Канадське агентство міжнародного розвитку, Посольство Канади в Україні, Посольство Королівства Нідерландів в Україні, Королівське Посольство Норвегії в Україні, Міжнародний Фонд «Відродження», Фонд Чарльза Стюарта Мотта (США), Національний фонд підтримки демократії (США), Конгрес українців Канади (КУК).

До організації, фінансування та здійснення цього незалежного опитування не були причетні жодна з політичних партій або блоків.

26 березня 2006 р., в день парламентських виборів, Фонд «Демократичні ініціативи», Київський міжнародний інститут соціології, Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова провели Національний екзит-пол'2006 — опитування виборців на виході з виборчих діляниць. Організатором і координатором проекту виступив Фонд «Демократичні ініціативи». Наукове забезпечення виконував КМІС. Безпосередньо опитування здійснювали КМІС та Центр ім. О. Разумкова.

Видавець — ТОВ «Аналітичний центр «Демократичні ініціативи».

Національний екзит-пол: парламентські вибори'2006. — К.: Центр «Демократичні ініціативи», 2006. — 94 с.

ISBN 966-96606-3-7

Книжка містить результати опитування виборців на виході з виборчих діляниць під час парламентських виборів 2006 року.

Вона розрахована на журналістів, політиків, політологів, соціологів — усіх тих, хто займається проблемами дослідження та проведення виборів як одного з головних механізмів демократичної системи.

УДК 324(477) “2006”
ББК 66.3 (4УКР)68
Е45

© «Демократичні ініціативи», 2006

ISBN 966-96606-3-7

ЗМІСТ

1. Ілько Кучерів	
Екзит-пол в Україні – зброя проти фальсифікацій	5
2. Володимир Паніотто, Наталя Харченко	
Організація, методика і технологія опитування	23
3. Михайло Міщенко	
Електорат парламентських виборів у демографічних вимірах	37
4. Валерій Хмелько	
Динаміка електорального вибору	65
5. Ірина Бекешкіна	
Від виборів до виборів: динаміка преференцій електорату	76
6. Наталя Харченко	
Як проходило голосування?	84

ІЛЬКО КУЧЕРІВ

Екзит-пол в Україні – зброя проти фальсифікацій

Під час минулих президентських виборів (2004 р.) в Україні було застосовано технологію масових фальсифікацій на користь одного з кандидатів на пост Президента України. Метою їх було віддати посаду Президента України заздалегідь визначеному нечесною владою кандидатові. Але фальсифікаторам не вдалося перемогти. Дієвим інструментом боротьби проти них став екзит-пол. Він був одним із найефективніших засобів, які не дали звести виборчий процес до простої формальності, коли переможці виборчого марафону відомі наперед, а виборці перетворюються на біомасу, яка нічого не вирішує, – а відтак він перешкодив відновленню в Україні тоталітарного режиму.

Екзит-пол став справжньою зброєю проти нечесних політиків. Це словосполучення, яке органічно увійшло в українську мову з англійської, протягом останніх років активно вживається поруч з українським відповідником, і всі громадяни, які хоч трохи цікавляться політикою, знають, що це таке. Адже саме поняття «опитування на виході» органічно вплелось в українське життя. Нині політично активні громадяни України вже не уявляють без цього поняття жодних виборів.

Опитування на виході: трохи історії

Чимало людських винаходів спочатку сприймалося як розваги, але життя засвідчувало, що вони набагато серйозніші, ніж могли уявити їх самі винахідники. Так сталося і з соціологічним опитуванням на виході з виборчих дільниць – екзит-полом.

Батьками екзит-полу були американці. В 60-ті роки вони винайшли його для потреб новин, задля організації шоу, яке мало привернути більшу увагу населення до виборів. Засновники цього методу опитування прагнули підтримати зацікавленість аудиторії під час репортажів про

вибори. Адже по закритті виборчих дільниць наставала певна пауза, яка тривала до оголошення результатів виборів. Екзит-пол, дані якого оприлюднювалися задовго до оголошення офіційних результатів, дав змогу не припиняти обговорення перебігу виборів і навіть прогнозувати їх підсумки. Тож засоби масової інформації тримали в напрузі увагу максимальної аудиторії.

Крім того, на відміну від «сухих» результатів виборів, екзит-поли визначають багато інших аспектів: наприклад, як розподілилися симпатії виборців за соціальними, професійними, статевими ознаками. Звісно, насамперед це пожива для новин, але врешті-решт, дослідження екзит-полу дають матеріал для серйознішого політичного і соціального аналізу. Базовані на вимірах громадської думки, політичні дебати стають глибшими, аргументованішими.

Якщо підсумувати функції, які виконує екзит-пол, то можна виокремити три найголовніші: 1. Прогноз результатів виборів невдовзі по закінченні голосування. 2. Аналіз соціально-демографічних характеристик виборців, що взяли участь у голосуванні, а також особливостей електоратів різних партій, блоків і кандидатів. 3. Здійснення громадського контролю за чесністю підбиття підсумків.

Фонд «Демократичні ініціативи» був першим

В Україні традицію проводити опитування екзит-пол заклав Фонд «Демократичні ініціативи». На пострадянському просторі автори якихось суспільно значимих ініціатив дуже часто воліють узгоджувати свої ідеї з владою. Такий підхід обумовлений «совковою» радянською звичкою, коли комуністична влада мала давати дозвіл на всі помітні дії громадян. Тим часом Фонд «Демократичні ініціативи» ні з ким із можновладців не погоджував своїх задумів і не просив у них дозволу. Діючи у душі громадянського суспільства, він відповідно сприяв розвитку такого суспільства в Україні.

Ми організували і провели вже вісім загальноукраїнських екзит-полів. Уперше це сталося 1998 року. Ідея народилася як спільна українсько-американська. Вона виникла у процесі співпраці Фонду «Демократичні ініціативи» з колегами фірми QEV-Analytics (Вашингтон) Елегією Скочилас та Стівом Вагнером, а також Девідом Блеком.

Першими, хто відгукнувся на цю ідею, були українські журналісти. Власне, без їхньої участі та підтримки екзит-пол як засіб контролю за виборами не мав би шансів реалізуватися. Спільно з Українським медіаклубом, а саме такими відомими журналістами, як Сергій Набока, Ірина Погорелова, Світлана Рябошапка, Микола Вересень, Данило Яневський,

ми запропонували зробити на базі даних екзит-полу телешоу, що стало складовою частиною кампанії зі сприяння проведенню чесних і справедливих виборів. Провівши переговори з телеканалом «Студія 1+1», ми дістали схвальний відгук його керівництва.

Отож, 29 березня 1998 року Фонд «Демократичні ініціативи» провів перше в історії України опитування на виході з виборчих дільниць – екзит-пол. Розробку методики опитування було здійснено спільно з фірмою QEV-Analytics. Польову роботу виконала фірма «Соціс». Було опитано 10000 виборців на чотирьохстах дільницях. Результати екзит-полу виявилися близькими до результатів виборів і дали змогу назвати задалегідь вісім партій і блоків, які подолали чотиривідсотковий бар'єр і ввійшли до парламенту.

У день і ніч виборів на «Студії 1+1» пройшло чудове шоу. Цей телеканал за рейтингом того дня передував, оскільки інші працювали у традиційному форматі, а екзит-пол був новим і свіжим. Згідно з нашим задумом, таке шоу було побудоване на результатах екзит-полу. Ми представляли дані опитування з регіонів, аналізували їх, а також надходили відеосюжети з цих самих регіонів. Все показувалось у прямому ефірі. Я коментував підсумки, а ведучими були Сергій Набока і Данило Яневський. На той час через новизну цього заходу багато хто з глядачів ще плував офіційні повідомлення з нашими результатами. Та коли екзит-поли стали традицією, ця проблема відпала. Тепер усі громадяни знають, що екзит-пол це опитування електорату одразу на виході з виборчих дільниць. І я пишаюся тим, що особисто прислужився цьому.

Розподіл голосів виборців згідно з офіційними результатами виборів і за даними екзит-полу 29 березня 1998 року, %

Результати опитування		
Партії та блоки	Офіційні результати голосування	Результати екзит-полу
Комуністична партія України	24.65	26.02
Народний Рух України	9.40	10.95
Виборчий блок СПУ-СелПУ	8.56	4.56
Партія зелених України	5.44	6.98
Народно-демократична партія	5.01	5.06
Всеукраїнське об'єднання «Громада»	4.68	5.72

Прогресивна соціалістична партія України	4.05	4.49
СДПУ (об'єднана)	4.01	5.18
Аграрна партія України	3.68	3.09
Партія «Реформи і порядок»	3.13	3.61
Виборчий блок «Трудова Україна»	3.06	3.72
Виборчий блок «Національний фронт»	2.72	2.85
«Партія праці і Ліберальна партія – разом»	1.89	2.43
Виборчий блок «Вперед, Україно»	1.74	1.71
Християнсько-демократична партія України	1.30	1.51
«Блок демократичних партій НЕП»	1.23	1.60
Партія національно-економічного розвитку України	0.94	0.73
Виборчий блок «СЛОН»	0.91	1.34
Партія регіонального відродження України	0.91	0.79
Всеукраїнська партія трудящих	0.79	0.71
Партія «Союз»	0.70	0.59
Всеукраїнська партія жіночих ініціатив	0.58	0.57
Республіканська християнська партія	0.54	0.27
«Українська національна асамблея»	0.40	0.44
Соціал-демократична партія України	0.32	0.36
Партія захисників Батьківщини	0.31	0.26
Партія духовного, економічного і соціального прогресу	0.20	0.12
Партія мусульман України	0.20	0.07
Виборчий блок «Менше слів»	0.17	0.16
«Європейський вибір України»	0.14	0.11
Не підтримую жодної політичної партії	5.25	2.02
Відмова від відповіді		1.52

Забув, за яку партію голосував		0.20
Недійсні бюлетені	3.10	
Результати опитування (N)	26571273	10000

Влада боїться екзит-полу?

Уже 1998 року ми відчули сумну специфіку українського екзит-полу. Саме тоді постали проблеми з податківцями: рахунок Фонду «Демократичні ініціативи» перед виборами було заблоковано за якоюсь суто формальною зачіпкою. Отож довелося шукати інших шляхів для фінансування. Матеріальну підтримку забезпечив Фонд «Євразія», а кошти від нього надійшли на рахунок Українського медіа-клубу, і в такий спосіб удалося «перехитрити» податківців. Прошу не сприймати слово «перехитрити» як порушення закону з боку Фонду «Демократичні ініціативи». Біда полягала в тому, що колишня влада в Україні дуже часто використовувала державні структури на взірць податкових адміністрацій або пожежні та санітарні інспекції, або навіть міліцію і спецслужби як важіль впливу на неслухняних громадян. Ось і проти нас намагалися застосувати такий недемократичний метод впливу. Ми не стали конфліктувати, аби не погіршити для себе ситуацію і не поставити під загрозу проведення екзит-полу, а знайшли законний спосіб продовжити нашу діяльність – фінансування екзит-полу здійснювалося через дружню організацію.

Проводячи екзит-пол, ми мимоволі чинили психологічний тиск на організаторів виборів, примушуючи їх оперативно оголошувати результати виборів. Зокрема, гадаю, психологічний тиск чинився на Центральну виборчу комісію: позаяк соціологічні результати було вже оприлюднено, то вони мусили прискорювати роботу, швидше оголошувати результати виборів, – а це зменшувало можливості фальсифікацій.

Фонд «Демократичні ініціативи» організував екзит-поли у першому і другому турах виборів Президента 1999 року. Саму ідею і стратегію виконання проекту ми розробили спільно з фірмою QEV-Analytics. Тоді вирішили поєднати зусилля трьох найвідоміших українських соціологічних фірм, позаяк вважали, що це забезпечить найвищу якість опитування – оскільки фірми конкурують між собою, дбають про свою репутацію, відповідно вони будуть зацікавлені в тому, щоб високо тримати планку, а також контролюватимуть одна одну.

Опитування на місцях провели спільно три українські соціологічні фірми – КМІС (Київський міжнародний інститут соціології), «Соціс», а

також Центр «Соціальний моніторинг» спільно з Українським інститутом соціальних досліджень.

Результати опитування збіглися з офіційними з великою точністю, на рівні 2%. Відтоді чимало хто з політиків дякував нам, що завдяки екзит-полу вдалося сприяти чесності проведення виборів. Це ще раз підтверджувало специфічність українських опитувань на виході: вони не лише привертають увагу до виборів, але й виконують функцію контролю, зменшують імовірність підтасувань.

Ось подивіться таблицю порівняння даних екзит-полу і кінцевих результатів голосування у другому турі президентських виборів 14 листопада 1999 року.

	Дані опитування екзит-пол	Дані виборів (% до всіх бюлет.)
Л.Кучма	59.8	56.3
П.Симоненко	35.3	37.8
Проти всіх	4.9	3.4
Недійсні бюлетені	0	2.5
РАЗОМ:	100	100

На президентських виборах 1999 року вдосконалилися не лише підходи до опитування, але й засоби інформування громадян, тобто робота із мас-медіа. Ми вже не стали обмежуватися одним, хай навіть дуже популярним, телеканалом, а розробили спеціальну стратегію, яка охоплювала б якомога більше ЗМІ. Метою цього було не лише оперативніше, а й ширше інформувати громадян про результати наших опитувань. По-перше, було створено базу даних журналістів, які отримали від нас цю інформацію. Ми також готові були відповісти на їхні запитання письмово й усно, якби вони звернулися телефоном або електронною поштою. По-друге, я зустрівся з керівниками основних телеканалів, розповів їм про наші плани. Ми узгодили графік та формат висвітлення нашої діяльності, вислухали і врахували їхні побажання. Одне слово, прагнули працювати так, щоб бути якнайзручнішими для телевізійників. По-третє, результати опитувань вирішили оприлюднювати у спеціальному прес-центрі – в інформаційному агентстві УНІАН.

Було також удосконалено методи подачі інформації: дані екзит-полу оголошували у два етапи: перший – проміжний етап – відразу по закритті виборчих дільниць, і другий – у міру готовності наших результатів, приблизно через дві години після закриття виборчих дільниць.

Результати перевершили всі сподівання. Наша робота виявилася такою самою популярною, як і діяльність Центральної виборчої комісії, яка оприлюднювала офіційні дані.

Треба сказати, що були й незадоволені, які звинувачували соціологів у продажності, у тому, що вони працюють на якогось кандидата. З цього приводу варто навести думки кількох журналістів, котрі вели телевізійні передачі, широко використовуючи дані екзит-полів. Насамперед ось що сказав колишній ведучий телерадіокомпанії «Ера» Сергій Набока. При цьому відзначу, що його слова звучали 1999 року як пророцтво: «Щодо недавніх звинувачень на адресу соціологів, то значення екзит-полу вони аж ніяк не применшують. Бо звинувачення у продажності є реакцією певних осіб, невдоволених висновками соціологів, – але можливо, висувують звинувачення саме ті, кому не вдалося купити достатньо поважні соціологічні структури, які настільки себе поважають, що просто не продаються і обслуговують не інтереси певних груп і структур, а інтереси соціології. Саме цим і викликана гостра критика на адресу соціологічних інстанцій. І цілком можливо, що це була свого роду артпідготовка для того, щоб заперечити висновки екзит-полу. Принаймні, це можна припустити, знаючи, що, окрім масових, дуже грубих порушень у період передвиборної кампанії, владні структури готові до не менш масових і не менш грубих порушень під час підрахування голосів».

Данило Яневський, який у 1998 і 1999 роках був ведучим телеканалу «Студія 1+1»: «Екзит-пол – один із дуже ефективних засобів тиску на тих, хто, можливо, має ілюзію, що він може змінити результати голосування на свою користь. А ті звинувачення, що їх висували на адресу соціологів деякі політики і високопосадовці, значення цього опитування аж ніяк не применшують».

Олександр Мельничук, ведучий телеканалу «Інтер»: «Щодо невдоволення соціологами з боку політиків під час передвиборної кампанії, то це цілком зрозуміло: не кожен може змиритися з тим, що цифри показують не той рейтинг, на який він сподівався. На цих виборах з'явився термін «рейтингофобія», його запровадили соціологи щодо політичних лідерів. Ми якраз 31 березня під час ефіру і спробуємо розібратися – чому політики оперували одними цифрами, а соціологи іншими. А хто з них був правий – покажуть, врешті-решт, вибори. Саме вони є індикатором правдивості як соціологів, так і політиків».

Не можна не згадати також парламентських виборів 2002 року, адже екзит-пол і на них відіграв чималу роль. Тодішня влада на чолі з Президентом Леонідом Кучмою дуже велике значення надавали перемозі провладного блоку «За єдину Україну!» або як його іронічно назвали в народі «За еду!». Перемога цієї політичної сили означала б, що у май-

бутньому і самі владні важелі, і способи здійснення влади залишаться такими, якими їх створював Кучма. Однак наші опитування перед виборами, а потім і екзит-пол, засвідчили, що опозиційна «Наша Україна», де лідером був Віктор Ющенко, мала вищу популярність. Вона таки набрала найбільшу кількість голосів. Майбутні президентські вибори підтвердили, що це був перший фундаментальний крок опозиції щодо переобрання влади.

Президентські вибори 2004: випробування демократії і соціології

Загальновизнано, що вибори Президента України 2004 року стали головним випробуванням української демократії. Авторитарний режим намагався зберегти самого себе при владі за допомогою численних порушень закону під час виборів, але демократія, на захист якої виступили широкі маси населення, – перемогла. Так само можна сказати, що вищезгадані вибори стали випробуванням для практики проведення екзит-полів як одного з елементів демократії та й для соціологічної науки загалом. Мабуть, уперше висловлювання «соціологія – дзеркало суспільства» набуло дещо іншого значення, яке відрізняється від звичного. Екзит-пол віддзеркалював не лише суспільні настрої, а й був відображенням виборчих перегонів у тому розумінні, що вся їхня, на жаль, потворність віддзеркалилися в тих процесах, що вирували в «надрах» екзит-полу. Ми зіткнулися з нечуваними фальсифікаціями не лише виборів, але й результатів опитування громадської думки. Серед учасників екзит-полів відбувалися такі події, які за своїм драматизмом для соціології були, мабуть, тим самим, що для політики отруєння одного з кандидатів на президентство та спроби наймасовіших фальсифікацій. І в політиці, і в соціології ситуація розвивалася так, що існувала загроза як знищення демократії, так і знищення довіри до соціологічної науки. Принагідно відзначу, що така довіра для соціології – справа не одного дня. Тут репутація завойовується роками, а от втратити її можна за один день – досить лише повестися некоректно.

Треба нагадати, що перед виборами, згідно з соціологічними опитуваннями, більшість виборців не вірила, що голосування пройде чесно. Ймовірно, події в невеличкому містечку Мукачевому Закарпатської області на Заході України навесні 2004 року сприяли цьому. Вибори мера Мукачевого фактично стали репетицією президентських виборів і навіть спростували відомий цинічний принцип часів комуністичного диктатора Сталіна: важливо не як проголосують, а як порахують. Організатори довели, що важливий не так підрахунок, як оголошення результатів: тодішня влада брутально ігнорувала реальне волевиявлення людей і

проголосила псевдопереможця. Кандидата Віктора Балогу («Наша Україна»), який здобув, за даними екзит-полу, 62% голосів виборців, офіційно не визнали переможцем. Натомість мером було названо його головного конкурента – представника СДПУ(о) Ернеста Нусера, котрий, за результатами опитування, набрав 30%. Тож підсумки мукачівського екзит-полу стали одним із найвагоміших доказів того, що дані виборів було сфальсифіковано...

Під час виборів застосовувались найбрутальніші методи тиску – від зомбування виборців через пресу до дебошів бандитських угруповань, котрі за підтримки міліції мандрували регіоном і влаштовували «розбірки» на виборчих дільницях як зі спостерігачами, так і з членами парламенту. Однозначно це все відбувалося не лише з благословення, а й за прямої участі влади. Саме мукачівські події і переконали багатьох людей в Україні, що адміністративний ресурс і на президентських виборах діятиме так само нахабно і безчесно. Певна річ, застосування адміністративного ресурсу пов'язували з кандидатом від влади Віктором Януковичем, якого публічно підтримав Президент Леонід Кучма. Це й підтвердили подальші події.

Після виборів Президента 2004 року американський політтехнолог Дік Моріс в інтерв'ю газеті «The Washington Post» 2 січня 2005 року розповів, що він давав поради команді Віктора Ющенка і що головним внеском у перемогу була саме його порада, яка полягала в тому, щоб здійснити екзит-пол і якомога швидше оприлюднити його результати. Я це читаю з іронією, оскільки ми діяли безвідносно до будь-чиїх порад і без усіляких порад проводили екзит-пол й оприлюднювали його висновки. Це був автентичний український проект, задуманий і здійснений силами українських організацій. Мало того – ми результати не просто оприлюднили, а домовившись у ніч після другого туру з видавничим і поліграфічним центром «Такі справи», ще й надрукували їх масовим накладом – 500 тисяч примірників. Листівку з даними екзит-полу було розповсюджено серед виборців.

Перш ніж казати про, власне, екзит-пол, варто пригадати основні події минулих президентських виборів. Це важливо для ліпшого розуміння того, що відбувалося навколо екзит-полу. Ще за деякий час до виборів тодішня опозиція прогнозувала вірогідність масових фальсифікацій. Уже в першому турі голосування, 31 жовтня, було підтверджено правоту опозиції. Спостерігачі відзначали величезну кількість виборців, котрі голосували за відкріпними посвідченнями – документом, який дає право виборцю голосувати не за місцем проживання, а за місцем свого перебування у день виборів. Кількаразове голосування за відкріпними посвідченнями стало одним із методів фальсифікації, що спотворили правдиві результати виборів.

У першому турі переміг Віктор Ющенко, який, за даними ЦВК, набрав 39.90% голосів (за даними Національного екзит-полу – 44.6%). Його головний суперник Віктор Янукович дістав, за даними ЦВК, 39.26% (за даними екзит-полу – 37.8%). Отож, за даними екзит-полу Ющенко випередив Януковича на 6.8%.

21 листопада відбувся другий тур виборів, під час якого за офіційними даними нібито переміг Віктор Янукович. Тим часом Національний екзит-пол засвідчив перевагу В. Ющенка з відривом у 11% голосів. 22 листопада Віктор Ющенко висловив недовіру ЦВК і закликав громадян на знак протесту вийти на Майдан Незалежності. Почалася Помаранчева революція, яку висвітлювали світові засоби масової інформації. 24 листопада ЦВК оголошує Президентом України Віктора Януковича, який нібито переміг, набравши 49.46% голосів. Віктор Ющенко набрав, за даними ЦВК, 46.61%. Ці результати суттєво відрізнялися від результатів екзит-полу. 25 листопада Верховний Суд заборонив засобам масової інформації публікувати проголошені ЦВК результати виборів до завершення розгляду скарги Віктора Ющенка. 27 листопада Верховна Рада визнала результати другого туру виборів недійсними й висловила недовіру ЦВК через масові порушення законодавства. 2 грудня член ЦВК Руслан Князевич на слуханнях у Верховному Суді повідомив, що після закриття виборчих дільниць у скриньки вкинули понад мільйон бюлетенів. 3 грудня Верховний Суд визнав результати другого туру виборів недійсними, оскільки була відсутня можливість достовірно встановити результати волевиявлення виборців. Суд також визнав дії ЦВК із встановлення результатів повторного голосування з виборів Президента України неправомірними. Центральна виборча комісія призначила переголосування на 26 грудня. В результаті переголосування 26 грудня переміг на виборах Віктор Ющенко з кількістю голосів 51.99%. Віктор Янукович набрав 44.20%.

Оскільки соціологія – один із головних ворогів фальсифікацій, то на цих виборах, природно, сторони, зацікавлені у фальшуванні результатів народного волевиявлення, вели супроти нас особливо жорстоку війну. Ми передбачали, що будуть спроби завадити нашій роботі. Разом з моїм колегою Яремою Бачинським розпочали підготовку до проведення екзит-полу ще за рік до виборів. Зокрема, багаторазово обговорювали з колегами ймовірні варіанти, до яких влада може вдається, аби зірвати екзит-пол, – це і насильство, і корупція. Проте реальність виявилася ще гіршою, ніж її уявляли.

«Архітектори» фальшування виборів відмовилися від спроб тупо закрити Фонд «Демократичні ініціативи» або заблокувати його рахунки. Вдалися до інших методів. Було зроблено спробу перетворити екзит-пол на фарс, щоб скомпрометувати саму ідею опитування як методу контро-

лю за чесністю виборів. Особливо яскраво засвітився тут кремлівський політтехнолог, голова так званого «Фонду ефективної політики» Глеб Павловський. Хоча він і заявляв, що не займатиметься політтехнологіями, але це виявилось лукавством. Він на повен хід розгорнув в Україні діяльність, спрямовану на перемогу одного з кандидатів. З-поміж іншого вголос заявив, що проводить альтернативний до «Демократичних ініціатив» екзит-пол. Задовго до виборів я публічно запропонував Г. Павловському увійти з його фондом до Національного екзит-полу, провести взаємну перевірку методології, взаємний контроль тощо. Він відмовився.

Ми були не тільки не проти жодних альтернатив, але й виступали за них, позаяк конкуренція підвищує якість кінцевого результату. Втім, альтернативи ці мають бути коректними. Але про коректність у даному разі аж ніяк не йшлося. Загалом, екзит-полів проводилося кілька – з різними результатами. Їх або підганяли під змовника, або перекручували їхні дані. Клонування екзит-полів було спрямовано на те, щоб задурилити голову виборцям і, врешті, сказати, що соціологи продажні і їм не можна довіряти. Павловський не лише заявляв про альтернативу, але й оголошував результати екзит-полу. Вельми красномовна деталь: він оголосив підсумки опитування лише щодо двох кандидатів на пост Президента – Януковича і Ющенка. Спроби з'ясувати, чому інші кандидати випали з поля зору підзвітних Павловському соціологів, не дали результатів. Пізніше голова «Фонду ефективної політики» оголосив, що екзит-пол нібито не відбувся – був зірваний і тому подібне. Згодом відомий соціолог Олександр Вишняк прояснив ситуацію у коментарі для Інтернет-видання «Українська правда»: «Проводила цей екзит-пол UMG (Українська маркетингова група), результати 43.5% на 38% на користь Ющенка. Ось чому пан Павловський заявив, що екзит-пол зірвано. Екзит-пол було проведено і закінчено, і компанія, яка його проводила, виступила проти оприлюднення перекручених, явно сфальсифікованих прямо на прес-конференції результатів. І після цього Павловський заявив, що екзит-пол не відбувся». Мабуть, подальші коментарі зайві.

Тим часом Фонд «Демократичні ініціативи» прагнув працювати прозоро і коректно. Він традиційно утворив Консорціум для проведення опитувань на виході. До його склад увійшли «Соціс», «Соціальний моніторинг», КМІС і Центр імені Разумкова. Останній додався до вже звичних учасників, з якими ми проводили екзит-поли під час попередніх виборів. Проект з проведення Національного екзит-полу 2004 співфінансували вісім посольств і чотири міжнародні фонди: Швейцарська дирекція з питань розвитку та співробітництва, Королівське Посольство Норвегії в Україні, Програма демократичних грантів Посольства США в Україні, Канадське агентство міжнародного розвитку, Посоль-

ство Канади в Україні, Посольство Королівства Нідерландів в Україні, Посольство Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в Україні, Посольство Італії в Україні, Шведське агентство з питань міжнародної співпраці та розвитку Sida, Королівське Посольство Данії в Україні, Фонд Чарльза Стюарта Мотта (США), Національний фонд підтримки демократії (США), Міжнародний фонд «Відродження» і Фонд «Євразія». Особливо важливо, що першими зголосилися надати гранти представники Швейцарії: адже ця держава дуже суворо дотримується нейтральності і її участь була однією з гарантій неупередженості соціологів. Ми звернулися також із пропозицією виступити спонсором Національного екзит-полу до Посольства Російської Федерації, але не дістали відповіді.

Загалом, Консорціум діяв на попередніх засадах і ставив собі за мету забезпечити прозорість президентських перегонів і не допустити фальсифікації результатів виборів. Перед початком роботи учасники Консорціуму уклали декларацію, яка ще раз підтвердила наші «правила гри»: «Конкуруючи між собою як професійні організації, – було сказано в документі, – ми разом із тим діємо винятково згідно з нормами етичних кодексів Соціологічної асоціації України (САУ), Світової асоціації дослідників громадської думки (WAPOR) та ESOMAR. Ми перебуваємо поза політикою, не допомагаємо жодному з кандидатів. Ми переконані в об'єктивності нашої методології. Досвід усіх чотирьох попередніх екзит-полів, що проводилися на загальнонаціональних виборах (парламентських 1998, 2002 рр. та президентських 1999 р., два тури), засвідчив збіг результатів опитування з офіційними результатами. Ми вважаємо, що проведення екзит-полу на цих президентських виборах вкрай важливе для переконання широкої громадськості у чесності підрахунків. Екзит-пол'2004 – це автентичний український проект. Він задуманий і виконується винятково вітчизняними організаціями. Фінансується екзит-пол об'єднанням донорів, до якого входить 8 посольств і 4 міжнародні фонди. Міжнародна спільнота довіряє виконавцям проекту і теж хоче бути переконаною у чесності голосування. Ми, члени Консорціуму з проведення екзит-полу, гарантуємо, що наша робота буде чесною, об'єктивною і професійною. Ми будемо готові надати наші результати для професійного аудиту українським і закордонним спеціалістам».

Але від того, що сталося 31 жовтня, у день першого туру голосування на виборах Президента України, я був у справжньому шоку. Мені було ніяково перед журналістами і я змушений був просити вибачення у них і суспільства. Адже очолюваний мною Фонд «Демократичні ініціативи» мимоволі став учасником масового дезінформування щодо підсумкових результатів екзит-полу. Це відбулося під час прес-конференції в інформ-агентстві УНІАН, яку організувала громадська організація «Новий вибір».

Як грім серед ясного неба, остаточні результати, отримані центрами «Соціс» та «Соціальний моніторинг», були різко змінені на користь Віктора Януковича (на той час, аби бути цілком політично коректними, ми казали про одного з кандидатів, не називаючи прізвища) шляхом маніпуляції даними і застосування «коефіцієнту зважування», про який не було повідомлено ані колегам-членам Консорціуму, ані керівникам проекту. Нічого не відомо про цей «коефіцієнт» і його обґрунтування й донині.

Згадаємо, як це відбувалося. О 20.00 на прес-конференції в інформ-агентстві УНІАН було оприлюднено проміжні дані. Усі учасники Консорціуму мали подати кожен свої дані осібно. Центри «Соціс» і «Соціальний моніторинг» дали чомусь зведені результати. Вони не пояснювали причини, чому так роблять. Їхні цифри були такі: Віктор Ющенко – 41.98%, Віктор Янукович – 40.11%.

Результати за підсумками 100-відсоткового опитування, які підби-валися лише після отримання усіх документів з «поля», планувалося оприлюднити о 22.00. В тому ж таки інформ-агентстві УНІАН. Час постійно переносився, оскільки, маючи результати КМІС та Центру Разум-кова, ми ніяк не могли діждатися опрацьованих матеріалів від центрів «Соціс» та «Соціальний моніторинг».

На цих виборах я запустив у народ термін «соціологічне підрахуєство» – він означав зумисне маніпулювання результатами опитувань з метою ввести в оману громадську думку. Цей термін спав мені на думку після події тієї передвиборної кампанії, яка нас спершу здивувала, а пізніше – шокувала. Керівниця «Соціального моніторингу» Ольга Балакірева приблизно о 22.00 з'явилася у прямому ефірі телеканалу ICTV. Вона оголосила спільні з «Соцісом» результати опитувань, які кардинально від-різнялися від їхніх же попередніх результатів. Згідно з новими даними, Віктор Янукович набрав уже 42.67%, а Віктор Ющенко – 38.28%. Отже, перевага раптом виявилася на боці Віктора Януковича. Співвідношення між кандидатами змінилося на цілі 5.46% на користь іншого кандидата. Керівник «Соцісу» Микола Чурилов о 22.51 (тобто із запізненням на 51 хвилину) приніс ці неправдиві цифри до офісу КМІС організаторам екзит-полу. Їх терміново вписали у прес-реліз і оприлюднили на прес-конференції.

Невдовзі після прес-конференції, 2 листопада, відбулася зустріч учас-ників Консорціуму для з'ясування ситуації. Ознайомившись із надісла-ними від керівників центрів «Соціс» і «Соціальний моніторинг» ма-теріалами опитування, інші члени Консорціуму були вельми здивовані. Адже чітких і зрозумілих пояснень такої різкої зміни даних на користь Віктора Януковича так і не було надано. Мало того, цілком логічні й

аргументовані побажання донорів учасникам Консорціуму виробити єдиний метод, аби більше не відбувалося негативних інцидентів, раптом викликали заяву Ольги Балакіревої та Миколи Чурилова про те, що міжнародні донори чинять на них тиск з метою дати неправдиві результати.

Четвертого листопада представник фірми, що перевіряла правомірність несподіваної зміни даних, отримав листа від фірми «Тейлор Нельсон Софрез», якою керує голова «Соцісу» Микола Чурилов. У листі було вказано на логічні причини інциденту. У ньому йшлося, зокрема, про те, що під час злиття результатів екзит-полів центрів «Соціс» та «Соціальний моніторинг» сталася помилка як технічного характеру, так і методологічного. Технічна помилка полягала в тому, що були переплутані коди областей і це спричинило неточність оцінок. Суть методологічної помилки – «Соціс» і «Соціальний моніторинг» застосували «міграційну гіпотезу», внаслідок чого значно зменшилася вага результатів західних областей України. Цей лист було узгоджено з Миколою Чуриловим.

За логікою, можна було б зітхнути з полегшенням, адже інцидент вичерпано. Отож залишалося перепросити за помилку та працювати далі. Саме це і мав намір зробити Фонд «Демократичні ініціативи» спільно з іншими учасниками Консорціуму. З цією метою було скликано прес-конференцію. Всі учасники прес-конференції підготували відповідні дані. Це зробили також і центри «Соціс» та «Соціальний моніторинг». Проте на самій прес-конференції відбувся справжній скандал, який став ласою поживою для тих журналістів, котрі особливу увагу звертають на сенсації. Ольга Балакірева, попри підготовлені нею дані, раптом виступила із заявою, про яку ніхто з її партнерів по Консорціуму ще півгодини тому не підозрював. Вона заявила, що виходить із Консорціуму. Свої дії пояснила тим, що на неї нібито чиниться шалений тиск донорів, зокрема Посольства США в Україні та Фонду «Відродження» (Фонд Дж. Сороса), з метою змінити результат на користь «одного з кандидатів». Микола Чурилов теж заявив про вихід із Консорціуму. Слід сказати, що у «темниках» на вибори Президента, розісланих на головні телеканали (зміст «темників» читайте на сайті <http://pravda.com.ua/news/2004/10/31/13231.htm>), давалися вказівки говорити про порушення під час проведення екзит-полів, а також про те, що екзит-поли використовуються як засіб агітації. На диво, дії Ольги Балакіревої вельми збігалися з інструкціями «темників».

Майже за два тижні, 14 листопада, у прямому ефірі телеканалу ICTV Ольга Балакірева визнала свою помилку, нібито зроблену під час екзит-полу першого туру президентських виборів. Щоправда, за два тижні, що минули від першого туру виборів, підконтрольні владі засоби масової

інформації активно розкрутили цю тему і добряче попрацювали, аби викликати недовіру виборців до соціологічних досліджень. До того ж запізніле визнання Балакіревої все одно не примирило учасників Консорціуму. Біда полягала в тому, що автори цих «помилко», які зі скандалом вийшли із соціологічного Консорціуму, й надалі намагалися перекласти все з хворої голови на здорову. Вони не пояснили суспільству своєї дивної «помилки» в ніч виборів. Натомість намагалися дискредитувати колишніх партнерів у засобах масової інформації, розповідаючи про «шалений тиск», що чинився на них. Така поведінка керівництва Центру «Соціальний моніторинг» у черговий раз давала підстави вважати, що їхня «помилка» не була випадковою. Найімовірніше, вони стали розмінною монетою у великих політичних іграх, за якими проглядаються наміри похитнути віру в соціологічну науку.

Фонд «Демократичні ініціативи» добре усвідомлював, якою недовірою до соціології може обернутися отой інцидент. Ми запевнили, що проведемо екзит-пол у другому турі виборів об'єднаними зусиллями Київського міжнародного інституту соціології та Центру імені Разумкова, запросивши водночас спеціалістів з інших країн, які надавали кваліфіковану експертизу щодо методів опитування на виході і здійснили його аудит. Ми посилили контроль за проведенням польового етапу.

Висловивши незгоду з нав'язаною на тоді точкою зору, буцімто «соціологія дискредитувала себе», «Демократичні ініціативи» заявили, що дискредитували себе лише певні соціологи, які злякалися власних результатів. Щоб дезавуувати той негативний вплив, який справили вищеприписані події, Фонд «Демократичні ініціативи» запросив до експертизи екзит-полу міжнародних спостерігачів. У ній як експерти взяли участь представники незалежних соціологічних фірм Польщі і Росії: компанії PBS (Сопот-Варшава, Польща), Аналітичного центру Юрія Левади й Інституту порівняльних соціальних досліджень (Москва, Росія). Ми їх запросили, як міжнародних експертів засвідчити, що опитування проводилося об'єктивно на рівні найвищих професійних стандартів.

Ми запропонували Соціологічній асоціації України виступити у другому турі президентських виборів 2004 року своєрідним арбітром, який оцінював би коректність численних соціологічних опитувань, що проводилися у цей час. Ця організація, яка мала б бути взірцем коректності, не лише не відгукнулася на нашу пропозицію, а ще й сама провела екзит-пол, що засвідчив перемогу провладного кандидата. Тобто вона сама взяла участь у маніпуляціях.

За нашими результатами, Віктор Ющенко набрав у другому турі 54% голосів, Віктор Янукович – 43% голосів. 24 листопада Центральна виборча комісія оголосила зовсім протилежні результати. Віктор Ющен-

ко – 46.69% голосів; Віктор Янукович – 49.42% голосів. Переважна частина українського народу, уряди Канади, США та багатьох країн Європи не визнали цих результатів. Тільки російське керівництво заявило про їх визнання.

Під час переголосування другого туру виборів Президента України 26 грудня 2004 року соціологічний Консорціум також провів опитування на виході. У нижченаведеній таблиці вказано його результати.

Дані по Україні	За В. Ющенко	За В. Януковича	Проти обох	Усього
ЦВК	51.81	44.05	2.34	98.20
Екзит-полу	55.28	40.58	2.34	98.20
Різниця	-3.47	+3.47	0.00	0.00

За нашими даними, переміг Віктор Ющенко. Нарешті, результати соціологічного Консорціуму збіглися з результатами ЦВК. Хоча у цифрах і були відмінності.

Треба додати, що до Фонду «Демократичні ініціативи» звернувся з депутатським запитом член команди Віктора Ющенко, народний депутат України Микола Катеринчук з проханням «надати експертний висновок щодо причин, що призвели до різниці між даними соціологічних досліджень, проведених Національним екзит-полом'2004 – Київським міжнародним інститутом соціології та Центром Разумкова – 21 листопада 2004 року під час другого туру голосування на виборах Президента України, з даними, оприлюдненими Центральною виборчою комісією». Ми відповіли з належними обґрунтуванням, що «відмінності між даними опитування, що проводилося під час другого туру виборів Президента України, і результатами виборів, оголошеними ЦВК, є такими, що не дають змогу говорити про справжнє волевиявлення громадян України».

Наші дані і цей висновок використовувалися під час відповідних слухань Верховного Суду України як один із аргументів на користь визнання другого туру голосування недійсним. Судячи з рішення, яке ухвалив високий суд, наша робота мала свій вплив.

Але, на жаль, діяльність спритників від соціології так і не дістала належних оцінок. Керівники Соціологічної асоціації України цієї організації Микола Шульга та Наталя Паніна після проведення очолюваною ними організацією вже згадуваного «лівого» екзит-полу подали у відставку.

Після вищеописаних президентських виборів відбулися парламентські вибори 2006 року. За винятком кількох маргінальних партій, які

програли, всі, в тому числі і міжнародні спостерігачі, визнали, що вибори пройшли чесно, вони реально віддзеркалили волю народу. Я пишаюся тим, що у цьому є значний внесок Фонду «Демократичні ініціативи», адже це саме наші екзит-поли сприяли тому, що влада почала відчувати за собою жорсткий контроль з боку суспільства. Під час парламентських виборів було успішно проведено Національний екзит-пол 2006, що його здійснив Консорціум у складі Фонду «Демократичні ініціативи», Київського міжнародного інституту соціології та Центру ім. Разумкова.

Та все ж таки стосовно соціології і екзит-полів, то, хоч як це прикро, ситуація ще більше погіршилася. Знову напередодні виборів відбувалися дискусії щодо достовірності результатів опитування і довіри до соціологів. В черговий раз робилися спроби соціологічного «підрахується» – маніпуляції результатами опитування громадської думки задля дезінформації виборців. Та якщо раніше соціологічні шахраї хоча б намагалися вдати, ніби вони проводили опитування, то цього разу було оприлюднено дослідження, автори яких брали цифри просто. Та й журналісти, на жаль, виявилися не дуже розбірливими, передруковуючи такі псевдодослідження й заохочуючи в такий спосіб шахраїв від соціології до подальшої активності.

У це важко повірити, але соціологічні опитування проводили і Микола Чурилов з Ольгою Балакіревою – тобто саме ті люди, які під час президентських виборів 2004 року доклали руку до того, аби дискредитувати екзит-пол, а разом з ним взагалі соціологічну науку. Мало того, Ольга Балакірева ще й поради давала на телебаченні, кому з соціологів варто довіряти. Виступаючи на «5-му каналі», вона сказала, що вірити можна лише тим соціологічним фірмам, які вже роками підтверджують свою репутацію чесних і непідкупних. Такий цинізм не залишився без уваги преси. Журналіст Юрій Луканов в Інтернетвиданні «Телекритика» 24 лютого 2006 року пригадав роль пані Балакіревої у спробах навести тінь на репутацію соціологічної науки під час виборів Президента 2004 року. «Може, все було зовсім не так? – писав він. – Може, насправді все відбувалося інакше, і пані Балакіреву та пана Чурилова просто оббрехали? Може, я щось не второпав. Так треба було соціологічним асоціаціям розібратися і розставити всі крапки над «і». Або самим об'єктам критики нам все пояснити. Але все затихло так, ніби нічого не сталося. Ніби не було звинувачень у фальсифікації опитувань на виході.»

На перешкоді цьому могла би стати Соціологічна асоціація. Проте не стала.

2004 року Фонд «Демократичні ініціативи» задекларував, що в основу своєї діяльності закладає Кодекс професійної етики Всесвітньої асоціа-

ції дослідження громадської думки (WAPOR) та ESOMAR. Яке ж було моє здивування, коли, зайшовши цього року на сайт http://www.unl.edu/WAPOR/membership_directory/pages/UKRAINE.htm, побачив пана Чурилова у членах цієї Асоціації. Цікаво, чи повідомив він, вступаючи до WAPOR, про свої «подвиги» 2004 року?

Запобіжником соціологічного шахрайства має стати досягнення Україною європейських стандартів, зокрема прозорих норм професійної етики, коли соціологи і журналісти дбатимуть про свою репутацію, чітко усвідомлюватимуть, що зіпсоване реноме просто не дасть їм надалі змоги займатися професійною діяльністю.

ВОЛОДИМИР ПАНІОТТО, НАТАЛЯ ХАРЧЕНКО

2. Організація, методика і технологія опитування

1. Вступ

26 березня 2006 р., в день парламентських виборів, Фонд «Демократичні ініціативи», Київський міжнародний інститут соціології, Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова провели Національний екзит-пол'2006 — опитування виборців на виході з виборчих дільниць. Організатором і координатором проекту виступив Фонд «Демократичні ініціативи». Наукове забезпечення виконував КМІС. Безпосередньо опитування здійснювали КМІС та Центр ім. О.Разумкова.

Головною метою проекту було інформування широкого загалу щодо волевиявлення громадян та забезпечення ефективного громадського контролю за чесністю виборчої процедури. Крім того, результати опитування дали змогу отримати основні соціально-демографічні характеристики виборців, які проголосували за певні політичні партії чи блоки.

Опитано 16796 виборців, які щойно проголосували, на 300 виборчих дільницях. Рівень досягнутості — 76%. Максимальна похибка дослідження становить не більш ніж 1.5%. КМІС та Центр ім. Разумкова провели два паралельні опитування за загальнонаціональною вибіркою. Результати двох опитувань було зведено разом.

Опитування проводилося методом таємного анкетування, коли виборець власноруч заповнював невелику анкету і вкидав її у скриньку. Таким чином, навіть інтерв'юєр не бачив відповідей респондента.

2. Методологія проекту

2.1 Концепція вибірки

У Національному екзит-полі'2006 використовувалася двоступенева стратифікована випадкова вибірка. На першому ступені відбору було проведено стратифікацію дільниць за областями, потім з кожної області пропорційно до кількості дільниць, наявних у цій області, відбиралися виборчі дільниці для проведення опитування. На другому ступені проводився систематичний (покроковий) відбір виборців на виборчій дільниці. Використовувався постійний крок відбору протягом дня проведення виборів без завдання певної кількості інтерв'ю.

Подібна процедура відбору респондентів на останньому етапі має багато переваг. По-перше, кожна дільниця «самозважується», тобто кількість респондентів, відібраних на кожній дільниці, пропорційна кількості осіб, що прийшли голосувати на цю дільницю. По-друге, якщо ми не задаємо кількості опитаних, а задаємо тільки крок, тоді інтерв'юєри зосереджені на виконанні цього завдання і виконують його точніше, ніж якби їм було заздалегідь задано число опитаних. По-третє, немає конфлікту між заданням кількості опитаних і кроком відбору.

Ми розробили вибірку як репрезентативну для кожної з 2-х компаній – КМІС та Центру Разумкова. Ступінь узгодженості результатів обох дослідницьких компаній слугує додатковим засобом контролю за якістю даних. До речі, максимальна розбіжність між даними обох дослідницьких компаній становить 0.7%.

Вибірка є репрезентативною для України в цілому й для 4 регіонів України (Захід, Центр, Південь, Схід¹). Запропонована концепція вибірки забезпечує отримання незміщеного результату і рівні шанси кожному виборцю бути опитаним.

З вибірки ми вилучили території, які потрапили у зону зараження під час Чорнобильської аварії, а також спеціалізовані дільниці (лікарні, військові частини, в'язниці тощо). У разі потрапляння до вибірки спеціалізованих дільниць, їх замінювали. Заміни робили випадковим чином у межах області.

Планувалося опитати близько 18 тисяч респондентів на 300 виборчих дільницях (по 150 для кожної дослідницької компанії). При такому об-

¹ **Захід** – Закарпатська, Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька та Хмельницька області; **Центр** – Житомирська, Вінницька, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Сумська, Чернігівська, Київська області та місто Київ; **Південь** – АР Крим, Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька і Дніпропетровська області; **Схід** – Харківська, Донецька і Луганська області.

сязі вибірки похибка вибірки для більшості партій коливається в межах 0.5–1%, але для 2–3 партій може досягти 3.2% (з врахуванням дизайнефекту). Докладніше розрахунки наведено нижче. Запланована середня кількість опитаних на кожній дільниці – 60 виборців.

2.2 Розрахунки кроку відбору

Під час розрахунку кроку відбору ми виходили з таких даних та допущень:

- Загальна чисельність виборчих дільниць – 33962.
- Кількість зареєстрованих виборців – 37 мільйонів 529 тисяч виборців.
- Ми вважали, що явка на цих виборах буде дещо меншою за 70%. Це зумовлено тим, що явка на парламентських виборах, як правило, дещо менша, ніж на президентських. Крім того, такого напруження політичної боротьби, як на виборах 2004 року, не очікувало; дані опитувань напередодні виборів також свідчили про явку меншу за 70%². Цей прогноз повністю виправдався, оскільки реальна явка становить 67.6%.
- Середнє навантаження на одну дільницю – 60 інтерв'ю.

Отже, очікувана кількість виборців становить приблизно 25 765 600 (реально взяли участь у голосуванні 25 млн 352 тис. 380 виборців), а середня кількість виборці на дільниці – 726. Тоді середній крок становить 12. Отриманий крок було диференційовано з урахуванням недобору в зв'язку з різними інтервалами збирання даних: в селі від 8.00 до 16.00, обласних центрах від 8.00 до 20.00 й інших містах та смт від 8.00 до 18.00.

Крім теоретичного конструювання вибірки, дуже важливо оцінити, чи можливо її реалізувати на практиці, зокрема, необхідно перевірити зможу реалізувати заплановане навантаження на інтерв'юєра на деяких великих дільницях. Виходячи з наявної електоральної статистики, ми дійшли висновку, що на деяких великих дільницях при високій інтенсивності голосування в ранкові години інтерв'юєрам буде складно реалізувати єдиний крок відбору. Щоб уникнути такої ситуації, ми скоригували крок відбору в обласних центрах, які мали найбільші дільниці, з тим аби потім компенсувати розбіжності шляхом зважування.

Ми планували в разі необхідності внести додаткові корективи, якщо розподіл явки у часі буде значно відрізнятись від попередніх виборів

² Наприклад, «Електоральні наміри виборців України: за тиждень до виборів», КМІС, березень 2006 року.

(наприклад, через довгі черги у зв'язку з великою кількістю суб'єктів голосування – 45 партій та блоків – та поєднанням голосування до ВР із іншими виборами – в облради, райради, мера тощо).

Якщо говорити про труднощі, які поставали під час планування вибірки екзит-полу, то найбільша з них – відсутність детальної та надійної електоральної статистики. Наприклад, брак інформації про розташування та розміри виборчих дільниць у міських та сільських населених пунктах, своєчасні дані про перебіг голосування (явку), результати попередніх виборів (які несподівано зникли з сайту ЦВК за тиждень до виборів) тощо.

2.3 Запланована похибка вибірки екзит-полу' 2006

При плануванні вибірки ми виходили з певних міркувань щодо розміру похибки вибірки, яку маємо забезпечити, враховуючи обмеження ресурсів. Слід зазначити, що попередні розрахунки похибки вибірки завжди умовні, бо похибка залежить від дисперсії ознаки, що заздалегідь невідома. Різниця ж у дисперсіях може бути дуже великою (так у 1-му турі виборів 2004 р. дисперсія рейтингів В.Януковича за виборчими дільницями була у 60 разів вищою, ніж дисперсія рейтингів О.Мороза).

Нижче наведено розрахунки планованої похибки для 300 дільниць і залежність похибки від кількості дільниць, а також допущення, що були прийняті. Нагадуємо також, що це тільки **статистична** похибка, бо є ще похибки, які виникають внаслідок невідповідей і нещирості.

Вибірка є двоступеневою кластерною, на першому щаблі відбору з кожної області пропорційно кількості дільниць у цій області відбираються виборчі дільниці з рівною ймовірністю, на другому – в кожній дільниці з рівною ймовірністю відбираються респонденти.

Якщо не враховувати стратифікації, що зменшує похибку, розмір вибірки з деяким запасом розраховується за формулою³:

$$v(\bar{y}_{st}) = \left(1 - \frac{a}{A}\right) \frac{s_a^2}{a} + \frac{a}{A} \left(1 - \frac{b}{B}\right) \frac{s_b^2}{ab},$$

де

$$s_a^2 = \sum_{\alpha} (\bar{y}_{\alpha} - \bar{y})^2 / (a - 1)$$

³ Kalton G. Introduction to survey sampling. - Sage Publications Inc., 1983, p. 23

і

$$s_b^2 = \sum_{\alpha}^a \sum_{\beta}^b (y_{\alpha\beta} - \bar{y}_{\alpha}) / a(b-1)$$

a – кількість кластерів (кількість дільниць у виборці), A – загальна кількість дільниць. Перша частина рівняння вказує на дисперсію елементів кластерної вибірки, а друга показує додаткову дисперсію, яка виникає завдяки проведенню підвибірки в обраних кластерах. Як B ми використовуватимемо середній розмір дільниці, а b – середня кількість опитаних на кожній дільниці. Якщо a/A невелике (у нас це приблизно 0.007), можна використовувати таку апроксимацію:

$$v(\bar{y}_{st}) = (1 - \frac{ab}{AB}) \frac{s_a^2}{a}$$

Для наступних розрахунків використано інформацію парламентських виборів 2006. Позаяк похибка залежить від відсотку (тобто від рейтингу партії), то найбільша статистична похибка буде для Партії регіонів. Тому для оцінки S_a^2 використано дисперсію рейтингів Партії регіонів для дільниць, на яких ми проводили екзит-пол, а для порівняння ми використовуємо дисперсії з інших партій/блоків, які подолали 3%-й бар'єр.

	Дисперсія	Похибка
S_a^2 голоси за ПР (%)	765.5	3.13
S_a^2 голоси за Соц. Партію (%)	83.4	1.03
S_a^2 голоси за Ком. Партію (%)	19.7	0.50
S_a^2 голоси за НУ (%)	309.2	1.99
S_a^2 голоси за БЮТ (%)	291.7	1.93
Кількість дільниць (a)	300	
Середня кількість виборців на цих дільницях (B)	1171	
В середньому опитали на 1-й дільниці (b)	54.7	
Орієнтовна кількість дільниць по Україні (A)	33962	
Максимальна похибка за наближеною формулою при $P=0.95$	3.13	

Таким чином, максимальна теоретична похибка вибірки при 300 дільницях становить 3.13% (з врахуванням дизайн-ефекту). Мінімальна по-

хибка для даних з меншою регіональною дисперсією може бути значно меншою. Так, при такій дисперсії, як у рейтингу Компартії, похибка з ймовірністю 0.95 вже не більша ніж 0.5% (тобто в 7 разів менша).

Реальна похибка вибірки визначається після проведення дослідження і уточнення дисперсій, а похибка дослідження в цілому складається не тільки зі стохастичної похибки вибірки, але й з похибок, пов'язаних з нещирістю відповідей і з невідповідями респондентів (не відповіли 24% опитаних). Тому, звичайно, реальна похибка дослідження в екзит-полах якраз визначається шляхом співставлення результатів опитування з результатами виборів.

2.4 Метод проведення опитування

В екзит-полі використовувалася методика таємного голосування, тому що нещирі відповіді та відмови від участі в опитуванні можуть істотно зменшити надійність даних. Суть методики полягає в тому, що під час проведення опитування замість прямого запитання «Скажіть, за кого Ви проголосували?», респонденту пропонується самому позначити відповідь на це запитання на спеціальному бланку з назвами партій/виборчих блоків і покласти бланк у запечатану картонну коробку, де вже лежать бланки з відповідями інших виборців.

Оскільки у виборах взяла участь велика кількість партій, ми обмежилися 7 додатковими запитаннями: за кого проголосували, стать, вікова група, освіта, про час ухвалення рішення за кого голосувати й наявність порушень під час голосування на виборчій дільниці.

Виходячи із звичайної в Україні дослідницької практики, опитувальники було підготовлено як українською, так і російською мовами. Респондент сам вибирає мову, якою йому зручніше відповідати.

2.5 Процедура опитування

В екзит-полі підлягали опитуванню виборці, які щойно проголосували й вийшли за межі виборчої дільниці. Теоретичне завдання за вибіркою становило приблизно 18 000 анкет. Реально було зібрано 16 796 анкет. У польових дослідженнях із проекту брали участь 700 інтерв'юєрів, по 3–4 в обласних центрах і по 2 на кожній дільниці в інших населених пунктах.

Процедура опитування мала такий вигляд:

- Інтерв'юєр відбирає респондента за допомогою заданого кроку
- Респондентові пояснюють, для чого проводиться опитування, встановлюють із ним контакт, щоб одержати максимально правдиву інформацію.

- Інтерв'юєр звертається до респондента відповідно до тексту звернення і, якщо він погоджується заповнити анкету, з'ясовує, якою мовою йому зручніше її заповнювати.
- Респонденту передав анкету й просять самостійно її заповнити, скласти й покласти в коробку.
- Якщо респондент відмовляється заповнювати анкету, то фіксується відмова (причини відмови, стать і вік) на «Бланку фіксації відмов». Відповідно відбувається заміна респондента, що відмовився, на наступного.

Опитування, як правило, проходило у такі часові інтервали:

В обласних центрах	8.00 – 20.00
В інших містах та СМТ	8.00 – 18.00
У селах	8.00 – 16.00

Відсоток тих, хто відповів (Response Rate), становив 76%. Розподіл причин відмов наведено в таблиці:

Причину відмови респондент не назвав	37.0%
Я голосував, але не хочу відповідати, за кого конкретно я проголосував	18.6%
У мене немає вільного часу	18.2%
Не хочу, щоб мій вибір став відомий	14.5%
Я не вірю в чесність цих виборів	3.1%
Не довіряю соціологам	2.9%
Мені рекомендували не відповідати на запитання соціологів	1.2%
Інше	5.5%

Як видно з таблиці, наведеної нижче, порівняння демографічних даних виборців, які погодилися брати участь в опитуванні, й тих, хто відмовився, виявило кілька значних розходжень:

- Жінки частіше відмовлялися від участі в опитуванні, ніж чоловіки.
- Порівняння двох груп виборців за віком засвідчує присутність такої тенденції: чим старші респонденти, тим менш охоче вони брали участь в опитуванні. Так серед тих, хто відмовився від участі в екзит-полі, істотно менше молоді й більше представників старших вікових груп. Для виборців середнього віку (30–49 років) не зафіксовано значущих розбіжностей між респондентами й нереспондентами.

- Регіональні порівняння показали, що найменша кількість відмов зафіксована в Західному регіоні, а найбільша – у Центральному.
- Аналіз за типом поселення засвідчує, що найбільше відмов було в обласних центрах, а найактивнішими учасниками екзит-полу були жителі сіл.

Стать	Респонденти	Нереспонденти	Різниця
Чоловіча	46.1	43.1	3.0**
Жіноча	53.9	56.9	-3.0**
Вік			
18–29 років	19.0	13.9	5.1**
30–39 років	17.1	16.7	0.4
40–49 років	20.5	21.0	-0.5
50–59 років	20.7	22.5	-1.8**
60 років і старші	22.7	26.0	-3.3**
Регіон			
Західний	17.4	13.1	4.3**
Центральний	30.5	32.6	-2.1**
Південний	35.0	36.7	-1.7*
Східний	17.0	17.5	-0.5
Тип поселення			
Обласний центр	37.2	41.8	-4.6**
Місто з населенням 100 тис. та більше	11.5	8.7	2.8**
Місто з населенням від 50 до 100 тис.	6.2	8.1	-1.9**
Місто з населенням від 20 до 49 тис.	7.6	6.0	1.6**
Місто з населенням менше 20 тис.	3.9	4.9	-1.0**
Селище міського типу	5.1	5.1	0.0
Село	28.5	25.3	3.2**
Усього	100	100	

* Різниця статистично значуща на рівні $p < 0.05$

** Різниця статистично значуща на рівні $p < 0.01$

2.6 Передача інформації

Передача інформації від інтерв'юєрів до регіональних бригадирів здійснювалася телефоном двічі з обласних центрів і один раз із сіл, смт та інших міст.

Регіональні бригадири передавали дані в центральний офіс у Києві з кожної дільниці окремо в міру їх надходження телефоном, факсом та e-mail.

Наступного дня після опитування бригадир збирав анкети, перевіряв правильність заповнення інформації і відправляв дані в Київ.

2.7 Підготовка інтерв'юєрів

У дослідженні було задіяно 700 інтерв'юєрів, по 2 на кожній звичайній дільниці й 3–4 на дільницях, розташованих в обласних центрах. Майже всі інтерв'юєри пройшли загальне навчання й мають практичний досвід роботи. Якщо один з інтерв'юєрів на дільниці не відповідає цим вимогам, то його функції зводилися до підрахунку виборців, що проголосували а безпосередньо контакт із потенційним респондентом здійснював більш досвідчений колега.

Перед екзит-полом регіональні бригади інтерв'юєрів пройшли централізований навчання інструкторів – супервайзерів дослідницьких організацій. До того ж передбачалися консультації за телефоном напередодні й безпосередньо в день проведення дослідження.

2.8 Контроль за роботою інтерв'юєрів

У дослідженні було здійснено 10%-й контроль за роботою інтерв'юєрів на 30 дільницях. З огляду на невелику чисельність дільниць ми вирішили відмовитися від процедури крос-контролю, тобто кожна організація перевіряла тільки свої дільниці. Здійснювався візуальний контроль, причому особлива увага приділялася таким моментам:

1. Наявності на контрольованій дільниці двох інтерв'юєрів з бейджиками й коробкою для голосування.
2. Суворому дотриманню таємного голосування шляхом «самозаповнення» анкети респондентом і «самостійного опускання» її в коробку для голосування.
3. Дотриманню кроку відбору.
4. Реєстрації відмов.

Результати контролю не виявили яких-небудь серйозних відхилень від процедури опитування. У разі виявлення невеликих порушень (на-

приклад, робота на дільниці тільки одного інтерв'юєра в періоди зниження інтенсивності голосування, робота інтерв'юєра безпосередньо на виході з дільниці, де у великій тисняві важко правильно дотримуватись кроку відбору тощо) оперативно вносилися корективи в роботу на дільницях.

2.9 Введення даних

Кодування й введення даних здійснювалися за єдиними стандартизованими формами у статистичних пакетах ОСА й SPSS. Остаточні дані представлено у форматі SPSS for Windows. Введення даних проходило у два етапи. У день проведення екзит-полу вводилися агреговані дані на рівні виборчих дільниць. Після одержання паперових анкет, із всіх регіонів дані було введено ще раз, уже на індивідуальному рівні.

2.10 Методика зважування даних

Використана методика побудови вибірки й систематичний відбір респондентів з єдиним кроком дають змогу одержати незалежну від даних ЦВК оцінку структури тих, хто взяв участь у виборах, якщо не по областях (через недостатнє число дільниць у кожній області), то за сформованими раніше 4-ма регіонами.

Щоб отримати остаточні дані, ми використали такі ваги:

1. *Корекція пропущених годин.*

Через те, що робота на дільницях закінчувалася раніше, ніж закінчувалося голосування, ми розрахували ваги, що компенсують пропущені години.

2. *Корекція на великі дільниці.*

Спеціальна вага використовувалася для дільниць усіх обласних центрів (в обласних центрах ми збільшили крок і тим самим скоротили число опитаних).

3. *Уточнення явки*

Ми планували, що після оголошення ЦВК повної явки на кінець голосування (на 22.00) за областями (на нашу думку, дані про проміжну явку на 12.00 або 15.00 ненадійні) ми уточнимо регіональну структуру виборців. Однак протягом 3 тижнів по закінченні виборів явка за областями на 22.00 так і не була оприлюднена ЦВК, тому ми застосовували ваги за регіонами на підставі даних ЦВК про явку на 20.00. Явку на 22.00 ми мали можливість використати лише зараз, під час написання цього розділу.

2.11 Порівняння результатів екзит-полу з даними виборів

Дані екзит-полу було оприлюднено по закритті виборчих дільниць о 22 годині. Дані були оголошені на різних телевізійних каналах (УТ-1, 1+1, Інтер, ICTV) і розміщені на сайті екзит-полу і сайті КМІС. На цей час дані були ще неповні (не вистачало останньої порції даних з обласних центрів), тому використовувався тимчасовий ваговий коефіцієнт для обласних центрів. Але ваги для уточнення явки не використовувалися, бо явка не була ще надрукована на сайті ЦВК. У таблиці 1 наводиться порівняння даних екзит-полу з результатами виборів для партій, що набрали понад 1%.

Таблиця 1.

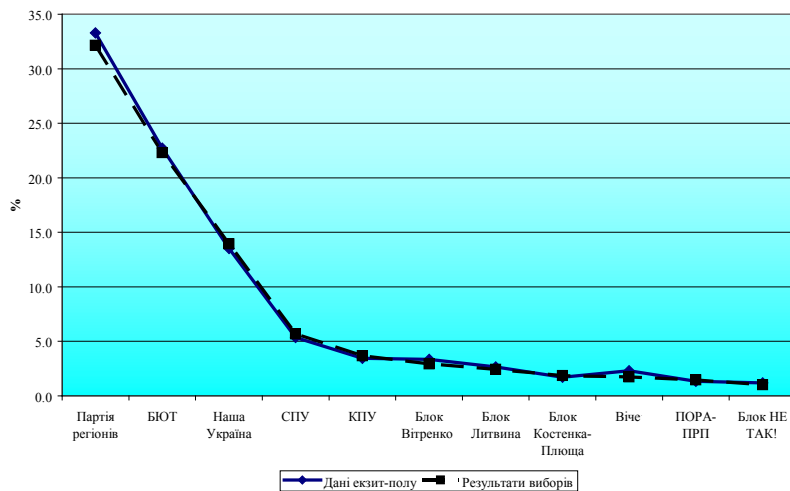
Порівняння даних екзит-полу, що оприлюднені відразу по закритті дільниць, з результатами виборів.

Позначте, будь ласка, за яку політичну партію чи блок Ви проголосували ?	Дані екзит-полу, що оприлюднені відразу по закритті дільниць, %	Результати виборів, % ЗА	Різниця %
Партія регіонів	33.3	32.14	-1.1
Блок Юлії Тимошенко»	22.7	22.29	-0.4
Блок «Наша Україна»	13.5	13.95	0.4
Соціалістична партія України	5.4	5.69	0.3
Комуністична партія України	3.5	3.66	0.2
Блок Наталії Вітренко	3.4	2.93	-0.4
Народний блок Литвина	2.7	2.44	-0.2
Блок Костенка- Плюща	1.7	1.87	0.2
Партія «Віче»	2.3	1.74	-0.6
Блок «ПОРА-ПРП»	1.3	1.47	0.1
Блок «НЕ ТАК!»	1.2	1.01	-0.2
Інші партії	6.1	6.85	0.8
Не підтримав жодної партії	1.2	1.77	0.6

Як бачимо, різниця у порівнянні з результатами виборів дуже невелика, трохи більш ніж 1% для Партії регіонів і менш ніж 0.6% для всіх інших партій.

За декілька годин по закритті дільниць у ніч виборів, коли ми отримали телефонами повні дані, було проведено зважування за явкою на 20.00, що з'явилася на сайті ЦВК, і уточнені дані екзит-полу було знову оприлюднено (див. додаток 1). Як не дивно, це не зменшило різниці даних екзит-полу і результатів виборів, вона навіть трохи збільшилася (максимальна різниця 1.5%, а не 1.1%, як це було раніше).

Діаграма 1. Порівняння даних екзит-полу, що оприлюднені відразу по закритті дільниць, з результатами виборів.

І нарешті, отримавши індивідуальні дані з областей вже не телефоном, а у вигляді анкет, їх було введено і проведено всі розрахунки відповідно до заявленої методики.

Якщо ми подивимося на суму відсотків, то побачимо, що у результаті виборів вона дорівнює не 100%, а 97.8%, бо частину бюлетенів ЦВК визнав недійсними. Тому безпосереднє порівняння відсотків не є коректним. В даних екзит-полу кількість неправильно заповнених анкет дуже невелика, натомість критерії віднесення бюлетенів до недійсних у ЦВК жорсткіші, ніж у дослідників. Тож для порівняння треба перерахувати чи дані виборів на 100%, чи дані екзит-полу – на 97.8%, ми зробили друге (див. стовпчик 2 у таблиці 2). Як бачимо, максимальна різниця даних екзит-полу і результатів виборів становить 1.7%.

Все сказане стосується також і таблиці 1, де, здавалося б, ми теж мали перерахувати дані екзит-полу. Але це не зовсім так. Таблиця 1 стосується першого оприлюднення даних екзит-полу, головна мета якого – подати результати раніше за ЦВК і зробити шоу на телебаченні. В ніч виборів ми не знаємо, яку частину бюлетенів ЦВК визнає недійсною, і не

можемо зробити ці перерахунки. Таблиця 1 показує, які похибки при цьому можуть бути. Що ж до остаточних даних екзит-полу, то вони можуть використовуватися вже і для контролю за результатами виборів, і для наукових досліджень, тут ми маємо прийняти до уваги всі ймовірні розбіжності і зробити якомога точні висновки. В даному разі за іронією долі взаємопогашення різних похибок зробило начебто трохи більш точними неповні дані екзит-полу, а не більш ґрунтовні дані, але це виняток. В екзит-полах, які ми проводили до цього, все було навпаки. Розглянемо це питання докладніше. (див.табл.2)

Таблиця 2.

Порівняння остаточних даних екзит-полу з результатами виборів.

1. Позначте, будь ласка, за яку політичну партію чи блок Ви проголосували ?	Остаточні дані екзит-полу, %	Дані екзит-полу, переважені до 97.8%	Результати виборів, % ЗА	Різниця (вибори - екзит-пол - переважений)
Партія регіонів	30.9	30.4	32.14	1.7
Блок Юлії Тимошенко	24.4	24.0	22.29	-1.7
Блок «Наша Україна»	15.5	15.3	13.95	-1.3
Соціалістична партія України	5.7	5.6	5.69	0.1
Комуністична партія України	3.4	3.3	3.66	0.3
Блок Наталії Вітренко	3.0	2.9	2.93	0.0
Народний блок Литвина	2.7	2.7	2.44	-0.3
Блок Костенка-Плюща	1.9	1.8	1.87	0.0
Партія «Віче»	2.0	2.0	1.74	-0.2
Блок «ПОРА-ПРП»	1.5	1.5	1.47	0.0
Блок «НЕ ТАК!»	1.2	1.2	1.01	-0.2
Інші партії	6.3	5.9	6.85	1.0
Не підтримав жодної партії	1.2	1.2	1.77	0.6
Сума	99.9	97.8	97.81	0.0

Під час екзит-полу ми не опитували декілька категорій населення, які брали участь у виборах: тих, хто голосував за кордоном, тих, хто голосував удома, у в'язницях та військових частинах. За кордоном голосувало лише 0.13% (переважно за «Нашу Україну») і це не могло вплинути на розходження даних опитування та екзит-полу. В нас немає даних для оцінки голосування у в'язницях та військових частинах, але це теж

невеликий відсоток. А от вдома голосувало 3.9% тих, хто брав участь у виборах. Це переважно люди літнього віку, які більшою мірою, ніж населення в цілому, голосували за Партію регіонів. І це цілком може пояснити різницю щонайменше у 1%, якщо не всі 1.7%. Майже 70% виборців віддали свої голоси за три партії – Партію регіонів, БЮТ та «Нашу Україну» і тому, якби Партія регіонів отримала в нашому дослідженні на 1–1.5% менше, то БЮТ і «Наша Україна» отримали б на 0.4%–0.6% більше, з них дві третини дісталися б БЮТ. Таким чином, похибка для Партії регіонів становила б не більш ніж 1%, для БЮТ – не більш ніж 1.5% і для «Нашої України» – не більш ніж 1.2%. В цілому ми вважаємо, що реальна загальна похибка дослідження становить не більш ніж 1.5%.

Проведений аналіз дає підстави вважати, що під час парламентських виборів 2006 року не було масових фальсифікацій, які могли б суттєво змінити результати голосування.

Зауважимо також, що якщо екзит-пол має функцію контролю за результатами виборів, то, на нашу думку, в ніч виборів недоцільно проводити зважування даних на явку, адже сама явка теж може бути фальсифікована. Ми маємо однак надію, що період «контролюючих» екзит-полів вже закінчився і подальші екзит-поли будуть тільки розважальними і науковими.

Міжнародна експертиза якості проведення опитування Національний екзит-пол'2006. Зліва направо: співробітник відділу соціально-політичних досліджень Наталя Зоркая та керівник відділу вибірки Катерина Козеренко (Аналітичний центр Юрія Левади) та директор Фонду "Демократичні ініціативи" Ілько Кучерів

Оприлюднення результатів Національного екзит-полу'2006 у прямому ефірі Першого Національного ("Український дім", 26 березня 2006 р., 22:01).

Зліва направо: директор Фонду "Демократичні ініціативи" Ілько Кучерів, директор фірми "Юкрейніан соціолоджі сервіс" Олександр Вишняк, прес-секретар Фонду "Демократичні ініціативи" Олександр Черненко

Вивіска на вході до виборчої дільниці №1 ТВО №223, м. Київ

Момент голосування на одній із виборчих дільниць (масив Новобіличі, м. Київ)

Ранок на одній із виборчих дільниць на масиві Оболонь (м. Київ)

Виборчу дільницю вже зачинено, але процес голосування триває (масив Новобіличі, м. Київ)

Робоче місце інтерв'юерів
Національного екзит-полу
на виборчій дільниці в Києві

На виході з цієї виборчої дільниці
проводилось опитування

Заповнення анкети екзит-полу
на виборчій дільниці
(масив Позняки, м. Київ)

Переповнена скринька для голосування

ЦВК. Оголошення офіційних результатів виборів народних депутатів України

Автор: Володимир Тарасов
Друк фото здійснюється з дозволу "Укрінформ-ФОТО"
(<http://photo.ukrinform.com>)

Виступ керівника виборчого штабу Блоку "Наша Україна" Романа Безсмертного в ніч після виборів

Лідер Партії регіонів України Віктор Янукович відповідає на запитання журналістів після голосування на виборчій дільниці N16 ТВО N218 у Києві

Зйомка 26 березня 2006 року, м. Київ
Автор: Олег Маркевич
Друк фото здійснюється з дозволу "Укрінформ-ФОТО"
(<http://photo.ukrinform.com>)

Лідер виборчого блоку БЮТ Юлія Тимошенко у ніч підбиття підсумків голосування 27 березня 2006 р., 3:30

МИХАЙЛО МІЩЕНКО

3. Електорат парламентських виборів у демографічних вимірах

Результати опитування на виході з виборчих дільниць дають змогу проаналізувати особливості голосування та рівень електоральної активності представників соціально-демографічних груп виборців, виокремлених за регіональною, поселенською, віковою, гендерною ознаками та за рівнем освіти.

Відмінності між регіонами України у рівні підтримки політичних сил проявляються на кожних виборах. Не стали винятком і парламентські вибори 2006 року. Як можна бачити з таблиці 3.1, Партія ргіонів виявилася лідером електоральних симпатій у Східному і Південному регіонах. У Центральному регіоні відносно більшість голосів отримав Блок Юлії Тимошенко, на Заході країни він поділив лідерство з Блоком «Наша Україна».

За Соціалістичну партію України частіше, ніж в цілому по країні, голосували жителі Центрального регіону. Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» дістав у Східному і Південному регіонах більшу підтримку виборців, ніж у Західному і Центральному регіонах. Це саме стосується й Опозиційного боку «НЕ ТАК!». Тоді як за Український народний блок Костенка і Плюща частіше голосували в Західному регіоні; за Громадянський блок «ПОРА–ПРП» – у Західному і Центральному регіонах. У західних областях на статистично значущому рівні ($p < 0.01$) менше, ніж в середньому по країні, а в Південному регіоні – більше ($p < 0.05$), виявилось тих, хто проголосував за Комуністичну партію України. У Центральному регіоні на статистично значущому рівні ($p < 0.01$) більше, ніж в середньому по країні, – тих, хто проголосував за Народний блок Литвина, у Східному регіоні, навпаки, таких виявилось менше. За Партію «Віче» частіше, ніж в інших регіонах, голосували на Півдні країни ($p < 0.01$). Також зазначимо, що у Східному регіоні рідше, ніж в інших ($p < 0.01$), виборці голосували за дрібні партії та блоки (ті, що отримали менше 1% голосів кожен). Загалом можна констатувати, що збереглися ті міжрегіональні відмінності у політичних симпатіях, що проявилися

під час останніх президентських виборів – переважно «помаранчеві» Захід і Центр країни і «біло-блакитні» Схід і Південь.

Таблиця 3.1

Особливості голосування за партії та блоки в регіонах (відповіді на запитання: «Позначте, будь ласка, за яку політичну партію чи блок Ви щойно проголосували на виборах до Верховної Ради України?»), %

	Україна в цілому, N=16796	Регіони*:			
		Західний, N=3645	Центральний, N=5069	Південний, N=4749	Східний, N=3333
Партія регіонів	30.9	6.0	10.9	47.6	67.8
Блок Юлії Тимошенко	24.4	33.3	38.9	14.1	5.9
Блок «Наша Україна»	15.5	32.4	17.8	7.2	3.2
Соціалістична партія України	5.7	4.8	10.2	3.8	2.5
Комуністична партія України	3.4	1.4	3.8	4.3	4.0
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	3.0	0.5	1.0	5.5	5.7
Народний блок Литвина	2.7	2.7	4.0	2.6	1.2
Партія «Віче»	2.0	1.9	1.6	2.9	1.7
Український народний блок Костенка і Плюща	1.9	5.4	1.7	0.2	0.1
Громадянський блок «ПОРА–ПРП»	1.5	2.9	2.0	0.6	0.4
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	1.2	0.5	0.6	2.0	1.9
Інші партії та блоки	6.0	7.0	5.9	7.1	3.8
<i>Не підтримали жодної партії (блоку)</i>	1.2	0.6	1.4	1.8	1.0
<i>Не пам'ятають, за кого голосували</i>	0.4	0.4	0.3	0.5	0.6

* **Західний регіон** – Закарпатська, Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька та Хмельницька області;

Центральний регіон – Житомирська, Вінницька, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Сумська, Чернігівська, Київська області та місто Київ;

Південний регіон – АР Крим і Севастополь, Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька і Дніпропетровська області;

Східний регіон – Харківська, Донецька і Луганська області.

Як можна бачити з таблиці 3.2, спостерігаються істотні відмінності у підтримці на виборах партій і виборчих блоків між міськими і сільськими жителями. Оскільки регіони відрізняються за рівнем урбанізації, є сенс розглядати також відмінності у голосуванні міських і сільських жителів окремо за регіонами (див. табл. 3.3). Найбільш виражені відмінності між міськими та сільськими жителями спостерігаються у голосуванні за Партію регіонів. Причому за цю партію городяни голосували частіше, ніж жителі сіл, у всіх регіонах. На нашу думку, насамперед це пов'язано з тим, що в містах вища, порівняно з селами, частка етнічних росіян, а як показували передвиборні опитування, наміри голосувати за Партію регіонів серед росіян були вищі, ніж серед етнічних українців, що пов'язано з такими програмними положеннями цієї партії, як надання російській мові статусу другої державної мови, вступ України до Єдиного економічного простору з Росією, Білоруссю й Казахстаном. Є підстави вважати, що та сама причина зумовила більш високий рівень підтримки міськими жителями Блоку Наталії Вітренко «Народна опозиція» і Опозиційного блоку «НЕ ТАК!». Стосовно більш високого рівня підтримки в містах Партії «Віче», то як показують опитування, що проводилися перед виборами, це пов'язано не з «етнічним» чинником, а з більш високим рівнем підтримки цієї партії людьми з відносно високими доходами, «середнім класом», на здобуття голосів якого і була насамперед орієнтована виборча кампанія Партії «Віче». А частка представників «середнього класу» у містах вища, ніж у селах. Дані передвиборних опитувань дають змогу припускати, що цей самий чинник зумовив більш високий рівень підтримки Громадянського блоку «ПОРА–ПРП» в містах Західного і Центрального регіонів.

Блок Юлії Тимошенко у Західному та Центральному регіонах (тобто там, де він набрав найбільше голосів) мав помітно більшу підтримку у містах порівняно з селами, лише у Східному регіоні за нього дещо частіше голосували сільські жителі.

За Блок «Наша Україна» у всіх регіонах, крім Центрального, частіше голосували сільські жителі (найбільше різниця в голосуванні з городянами відзначається в Західному регіоні). За Соціалістичну партію у всіх регіонах, крім Східного, частіше голосували сільські жителі. Більш висока підтримка СПУ сільськими жителями спостерігалася також, за результатами екзит-полів, на парламентських виборах 1998 і 2002 років¹.

¹ Тут і далі результати попередніх екзит-полів наводяться за виданнями: Парламентські вибори – 1998. Президентські вибори – 1999. Парламентські вибори – 2002. – К.: Заповіт, 2002; Національний екзит-пол 2004. – К.: Центр «Демократичні ініціативи», 2005.

Таблиця 3.2

«Позначте, будь ласка, за яку політичну партію чи блок Ви щойно проголосували на виборах до Верховної Ради України?», відповіді залежно від типу поселення, %

	Міста та смт, N=11221	Села, N=5575
Партія регіонів	35.5**	20.4**
Блок Юлії Тимошенко	24.1	25.2
Блок «Наша Україна»	12.6**	22.2**
Соціалістична партія України	4.2**	9.1**
Комуністична партія України	3.2*	3.8*
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	3.8**	1.2**
Народний блок Литвина	2.0**	4.4**
Партія «Віче»	2.5**	0.9**
Український народний блок Костенка і Плюща	1.3**	3.2**
Громадянський блок «ПОРА–ПРП»	1.6	1.3
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	1.4**	0.6**
Інші партії та блоки	5.9	6.2
<i>Не підтримали жодної партії (блоку)</i>	1.3	1.0
<i>Не пам'ятають, за кого голосували</i>	0.4	0.6

* Різниця статистично значуща на рівні $p < 0.05$

** Різниця статистично значуща на рівні $p < 0.01$

Також сільські жителі частіше, ніж городяни, голосували за Народний блок Литвина (ця тенденція зафіксована у всіх регіонах), за Комуністичну партію (статистично значуща відмінність у Південному і Східному регіонах), Український народний блок Костенка і Плюща (статистично значуща відмінність зафіксована лише у Західному регіоні).

Таблиця 3.3

«Позначте, будь ласка, за яку політичну партію чи блок Ви щойно проголосували на виборах до Верховної Ради України?», відповіді залежно від регіону і типу поселення, %

	Західний регіон		Центральний регіон	
	Міста та смт, N=1820	Села, N=1825	Міста та смт, N=3148	Села, N=1921
Партія регіонів	6.8*	5.1*	11.6*	9.7*
Блок Юлії Тимошенко	36.0**	30.2**	42.1**	32.5**
Блок «Наша Україна»	28.3**	37.2**	17.2	18.9
Соціалістична партія України	3.8**	5.9**	7.0**	16.6**
Комуністична партія України	1.7	1.1	3.6	4.1
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	0.8	0.2	1.1	0.6
Народний блок Литвина	2.2*	3.3*	3.1**	5.6**
Партія «Віче»	2.9**	0.7**	2.2**	0.6**
Український народний блок Костенка і Плюща	4.5**	6.5**	1.4	2.1
Громадянський блок «ПОРА–ПРП»	3.8**	2.0**	2.3*	1.3*
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	0.5	0.5	0.7	0.3
Інші партії та блоки	7.5	6.4	6.0	5.6
<i>Не підтримали жодної партії (блоку)</i>	0.6	0.5	1.4	1.3
<i>Не пам'ятають, за кого голосували</i>	0.5	0.2	0.1	0.8
	Південний регіон		Східний регіон	
	Міста та смт, N=3652	Села, N=1097	Міста та смт, N=2601	Села, N=732
Партія регіонів	49.0**	41.4**	69.4**	61.6**
Блок Юлії Тимошенко	14.1	14.1	5.5*	7.6*
Блок «Наша Україна»	6.7**	9.0**	2.4**	6.2**
Соціалістична партія України	3.1**	6.6**	2.6	2.4
Комуністична партія України	3.5**	7.7**	3.6*	5.6*
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	6.3**	2.3**	6.2**	3.7**
Народний блок Литвина	1.8**	5.5**	0.8**	3.0**

Партія «Віче»	3.3**	1.5**	1.8	1.2
Український народний блок Костенка і Плюща	0.3	0.1	0.1	0.3
Громадянський блок «ПОРА–ПРП»	0.6	0.3	0.4	0.7
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	2.1	1.5	2.2*	0.8*
Інші партії та блоки	7.1	7.1	3.3**	5.9**
<i>Не підтримали жодної партії (блоку)</i>	1.8	1.9	1.2	0.2
<i>Не пам'ятають, за кого голосували</i>	0.4*	0.9*	0.5	0.7

* Різниця статистично значуща на рівні $p < 0.05$

** Різниця статистично значуща на рівні $p < 0.01$

Стосовно відмінностей в електоральних уподобаннях представників різних вікових груп, то тут можна відзначити вже традиційне зростання популярності Комуністичної партії із зростанням віку виборців (див. табл. 3.4). Це саме стосується Соціалістичної партії і Блоку Наталії Вітренко. Представники найстаршої вікової групи також частіше, ніж по масиву опитаних загалом, голосували за Партію регіонів і Український народний блок Костенка і Плюща, а от за БЮТ і Народний блок Литвина – рідше, ніж по масиву опитаних в цілому. Чим молодші респонденти, тим частіше вони голосували за Партію «Віче», Громадянський блок «ПОРА–ПРП» і Опозиційний блок «НЕ ТАК!». Найвищий рівень підтримки (порівняно з іншими віковими групами) Блоку «Наша Україна» і Народного блоку Литвина спостерігався серед виборців віком від 30 до 39 років. Найчастіше голосували проти всіх партій і блоків молоді виборці віком до 29 років.

Разом з тим, голосування за партії та блоки представників вікових груп мало особливості у різних регіонах. Так, у Західному регіоні підтримка Блоку Юлії Тимошенко зростала зі зменшенням віку опитаних, тоді як Блоку «Наша Україна» і Українського народного блоку Костенка і Плюща – навпаки, із зростанням їх віку. Західний регіон – єдиний з-поміж регіонів, де молодь не схильна була частіше, ніж виборці середнього і старшого віку, голосувати проти всіх партій і блоків (див. табл. 3.5).

Зазначена вище на загальнонаціональному рівні тенденція зростання підтримки СПУ із зростанням віку опитаних сформулася лише «завдяки» Центральному регіону – в інших регіонах цю тенденцію не зафіксовано. А от зростання електоральної підтримки Комуністичної партії і, навпаки, зниження підтримки Партії «Віче» із зростанням віку опитаних проявляється у всіх без винятку регіонах.

Таблиця 3.4

«Позначте, будь ласка, за яку політичну партію чи блок Ви щойно проголосували на виборах до Верховної Ради України?», відповіді залежно від віку опитаних, %

	18–29 років, N=3110	30–39 років, N=2852	40–49 років, N=3386	50–59 років, N=3405	60 років та старші, N=3733
Партія регіонів	31.9	27.5	27.7	31.6	33.8
Блок Юлії Тимошенко	25.1	26.2	27.9	25.8	18.8
Блок «Наша Україна»	14.1	17.6	16.1	15.2	15.2
Соціалістична партія України	4.0	5.2	5.3	5.8	8.0
Комуністична партія України	0.9	1.1	2.2	3.6	8.3
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	1.8	2.4	3.4	3.5	3.5
Народний блок Литвина	2.9	4.0	2.8	2.8	1.5
Партія «Віче»	4.0	2.5	2.0	1.4	0.6
Український народний блок Костенка і Плюща	1.3	1.8	2.0	1.6	2.6
Громадянський блок «ПОРА–ПРП»	2.7	2.3	1.5	0.9	0.6
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	1.8	1.6	1.3	0.9	0.6
Інші партії та блоки	6.4	6.0	6.4	6.0	5.3
<i>Не підтримали жодної партії (блоку)</i>	2.6	1.6	1.1	0.7	0.4
<i>Не пам'ятають, за кого голосували</i>	0.5	0.2	0.2	0.3	0.8

Таблиця 3.5

«Позначте, будь ласка, за яку політичну партію чи блок Ви щойно проголосували на виборах до Верховної Ради України?», відповіді залежно від регіону і віку опитаних, %

	Західний регіон					Центральний регіон				
	18-29 років, N=714	30-39 років, N=660	40-49 років, N=786	50-59 років, N=670	60 років та старші, N=732	18-29 років, N=816	30-39 років, N=937	40-49 років, N=1037	50-59 років, N=1086	60 років та старші, N=1173
Партія регіонів	6.3	5.3	4.3	8.0	5.9	10.4	11.5	8.4	10.8	13.2
Блок Юлії Тимошенко	37.0	37.0	34.7	32.8	25.7	39.8	37.0	45.2	41.2	31.6
Блок «Наша Україна»	27.5	32.1	32.8	29.9	39.2	16.7	20.7	17.1	19.0	15.7
Соціалістична партія України	4.4	5.4	3.9	5.2	5.8	6.0	7.2	9.2	10.8	16.1
Комуністична партія України	0.9	0.5	1.1	2.4	2.3	1.3	1.2	3.0	3.6	8.8
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	0.3	0.0	0.2	1.7	0.5	0.4	0.5	0.8	1.4	1.5
Народний блок Литвина	2.8	3.1	3.0	2.7	2.5	4.1	6.1	4.0	3.8	2.3
Партія «Віче»	3.3	2.7	1.6	1.3	0.8	3.8	2.0	1.3	1.4	0.5
Український народний блок Костенка і Плюща	3.5	4.1	5.7	5.5	8.3	1.5	1.9	1.6	1.1	2.1
Громадянський блок «ПОРА – ПРП»	5.1	3.4	3.1	1.8	1.4	4.0	3.4	1.8	1.0	0.6
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	0.6	0.5	0.5	0.5	0.4	1.5	0.5	0.4	0.6	0.2
Інші партії та блоки	7.2	4.5	8.4	7.7	6.4	7.1	5.9	5.5	4.7	6.1
Не підтримали жодної партії (блоку)	0.7	0.9	0.5	0.5	0.2	3.2	1.7	1.5	0.6	0.5
Не пам'ятають, за кого голосували	0.4	0.4	0.2	0.1	0.7	0.4	0.3	0.2	0.0	0.8

Продовження таблиці 3.5

	Південний регіон					Східний регіон				
	18-29 років, N=842	30-39 років, N=717	40-49 років, N=945	50-59 років, N=957	60 років та старші, N=1152	18-29 років, N=738	30-39 років, N=538	40-49 років, N=618	50-59 років, N=692	60 років та старші, N=676
Партия регіонів	45.3	44.2	44.6	47.3	52.6	67.3	64.3	67.9	68.0	71.0
Блок Юлії Тимошенко	15.9	13.5	16.8	16.6	9.6	6.7	8.3	5.2	6.5	3.5
Блок «Наша Україна»	8.5	8.4	7.8	7.2	5.2	3.3	3.8	3.1	4.0	1.8
Соціалістична партія України	2.6	3.4	4.1	3.0	4.9	2.7	3.3	2.4	2.6	1.9
Комуністична партія України	0.7	1.9	1.8	4.2	10.9	1.0	1.2	2.7	4.2	10.8
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	2.9	4.7	6.2	5.9	6.8	3.8	5.9	8.4	5.3	5.3
Народний блок Литвина	3.3	3.7	2.7	3.2	0.6	1.6	1.8	1.1	1.2	0.4
Партия «Віче»	6.3	3.0	3.7	1.8	0.7	2.9	2.4	1.6	1.3	0.4
Український народний блок Костенка і Плюща	0.1	0.4	0.1	0.1	0.4	0.0	0.2	0.1	0.0	0.4
Громадянський блок «ПОРА-ПРП»	1.1	1.0	0.6	0.3	0.1	0.5	0.8	0.1	.4	0.4
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	1.9	3.3	2.5	1.2	1.5	3.0	3.0	2.4	1.4	0.2
Інші партії та блоки	7.4	9.5	7.0	7.8	5.3	3.9	3.9	4.4	4.0	2.8
<i>Не підтримали жодної партії (блоку)</i>	3.5	2.9	1.9	1.1	0.7	2.7	0.8	0.5	0.7	0.2
<i>Не пам'ятають, за кого голосували</i>	0.5	0.1	0.2	0.3	0.8	0.6	0.2	0.3	0.6	1.1

Є також відмінності у голосуванні представників вікових груп залежно від типу поселення (див. табл. 3.6). Так, якщо у містах представники найстаршої вікової групи (60 років і старші) голосували за Партію регіонів частіше, ніж в інших вікових групах, то в селах – рідше, ніж ті, кому від 50 до 59 років і не частіше, ніж в інших вікових групах. Тенденція зростання рівня підтримки СПУ зі зростанням віку опитаних проявляється лише в селах, Блоку Наталії Вітренко «Народна опозиція» – лише в містах, а КПУ – і в містах, і в селах.

Таблиця 3.6

«Позначте, будь ласка, за яку політичну партію чи блок Ви щойно проголосували на виборах до Верховної Ради України?», відповіді залежно від типу поселення й віку опитаних, %

	Міста і селища міського типу				
	18-29 років, N=2222	30-39 років, N=1881	40-49 років, N=2214	50-59 років, N=2316	60 років та старші, N=2336
Партія регіонів	35.4	30.9	31.3	35.2	41.7
Блок Юлії Тимошенко	23.7	25.5	28.3	26.4	18.3
Блок «Наша Україна»	11.0	15.5	13.5	12.8	10.9
Соціалістична партія України	3.9	4.3	3.9	4.5	4.6
Комуністична партія України	0.8	1.0	2.1	3.3	8.5
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	2.2	3.0	4.4	4.0	4.9
Народний блок Литвина	2.9	2.6	1.6	2.2	0.9
Партія «Віче»	5.0	3.1	2.5	1.6	0.6
Український народний блок Костенка і Плюща	0.8	1.3	1.3	1.0	2.3
Громадянський блок «ПОРА–ПРП»	2.5	2.9	1.6	0.9	0.6
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	2.2	2.0	1.6	0.9	0.7
Інші партії та блоки	6.6	5.6	6.5	6.0	5.1
<i>Не підтримали жодної партії (блоку)</i>	2.7	1.9	1.3	0.8	0.3
<i>Не пам'ятають, за кого голосували</i>	0.4	0.3	0.2	0.2	0.6

Продовження таблиці 3.6

	Села				
	18-29 років, N=888	30-39 років, N=971	40-49 років, N=1172	50-59 років, N=1089	60 років та старші, N=1397
Партія регіонів	21.7	19.9	19.8	22.7	18.9
Блок Юлії Тимошенко	29.2	27.8	26.9	24.2	19.6
Блок «Наша Україна»	23.1	22.3	21.9	21.1	23.2
Соціалістична партія України	4.3	7.0	8.3	9.1	14.5
Комуністична партія України	1.3	1.4	2.3	4.4	8.0
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	0.6	0.9	1.4	2.2	0.8
Народний блок Литвина	3.2	7.0	5.5	4.3	2.6
Партія «Віче»	1.3	1.0	1.0	0.9	0.4
Український народний блок Костенка і Плюща	2.8	3.0	3.5	3.0	3.3
Громадянський блок «ПОРА–ПРП»	3.3	1.1	1.3	0.9	0.6
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	0.5	0.9	0.8	0.7	0.4
Інші партії та блоки	5.9	6.7	6.3	5.9	5.6
<i>Не підтримали жодної партії (блоку)</i>	2.2	0.8	0.9	0.5	0.7
<i>Не пам'ятають, за кого голосували</i>	0.6	0.2	0.3	0.2	1.3

Порівнюючи голосування за різні політичні сили чоловіків і жінок, насамперед потрібно відзначити вищу підтримку Партії регіонів жінками порівняно із чоловіками (див. табл. 3.7). Нагадаємо, що на президентських виборах 2004 року за лідера Партії регіонів В.Януковича жінки також голосували частіше, ніж чоловіки².

Потрібно зазначити, що за політичні сили, очолювані лідерами-жінками (Блок Юлії Тимошенко, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», Партія «Віче»), представники жіночого електорату голосували не частіше, ніж чоловіки. Однак, стосовно БЮТ відсутність різниці в його підтримці гендерними групами на загальнонаціональному рівні супроводжується наявністю цих відмінностей в окремих регіонах: у Цент-

² Див. Міщенко М., Паніотто В., Харченко Н. Електоральні преференції великих регіонів та основних демографічних груп виборців у другому турі // Національний екзит-пол 2004. – К.: Центр «Демократичні ініціативи» 2005. – С. 118-121. Хмелько В. Участь у голосуванні та електоральні преференції виборців основних демографічних категорій і великих регіонів у переголосуванні другого туру // Там само. – С.136.

ральному регіоні за Блок Юлії Тимошенко частіше голосували жінки, а в Південному регіоні – чоловіки (див. табл. 3.9).

Чоловіки частіше за жінок голосували за Комуністичну партію України, Соціалістичну партію України та Громадянський блок «ПОРА–ПРП».

Таблиця 3.7

«Позначте, будь ласка, за яку політичну партію чи блок Ви щойно проголосували на виборах до Верховної Ради України?», відповіді залежно від статі опитаних, %

	Чоловіки, N=7637	Жінки, N=8781
Партія регіонів	28.1**	32.8**
Блок Юлії Тимошенко	24.4	24.7
Блок «Наша Україна»	15.7	15.5
Соціалістична партія України	6.5**	5.0**
Комуністична партія України	4.2**	2.7**
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	2.8	3.1
Народний блок Литвина	2.8	2.7
Партія «Віче»	1.9	2.1
Український народний блок Костенка і Плюща	2.1	1.7
Громадянський блок «ПОРА–ПРП»	2.1**	1.0**
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	1.2	1.2
Інші партії та блоки	6.3	5.8
<i>Не підтримали жодної партії (блоку)</i>	1.2	1.3
<i>Не пам'ятають, за кого голосували</i>	0.4	0.4

* Різниця статистично значуща на рівні $p < 0.05$

** Різниця статистично значуща на рівні $p < 0.01$

Як можна бачити з таблиці 3.8, різниця між чоловіками і жінками у рівні підтримки Партії регіонів виявляється лише у старшій віковій групі (50 років і старші), причому сягає тут 9%, тоді як чоловіки старшого віку частіше, порівняно з жінками, віддавали перевагу Соціалістичній і Комуністичній партіям. Різниця між чоловіками і жінками в голосуванні за Партію регіонів проявляється лише у Південному і Східному регіонах (див. табл. 3.9). Чоловіки у цих регіонах частіше за жінок голосували за Комуністичну партію й за Блок «Наша Україна», а в Пів-

денному – також за БЮТ. У Західному регіоні за «Нашу Україну», навпаки, частіше голосували жінки. Як зазначалося вище, у Центральному регіоні жінки частіше, ніж чоловіки, віддавали перевагу Блоку Юлії Тимошенко, а чоловіки – Соціалістичній партії, а також (так само, як і в Західному регіоні) – Громадянському блоку «ПОРА–ПРП»).

Таблиця 3.8

«Позначте, будь ласка, за яку політичну партію чи блок Ви щойно проголосували на виборах до Верховної Ради України?», відповіді залежно від віку і статі опитаних, %

	Молодша і середня вікові групи (від 18 до 49 років)		Старша вікова група (від 50 років і старші)	
	Чоловіки, N=4465	Жінки, N=4630	Чоловіки, N=3150	Жінки, N=3929
Партія регіонів	28.6	29.5	27.5**	36.9**
Блок Юлії Тимошенко	25.5	27.2	22.9	21.6
Блок «Наша Україна»	16.1	15.7	15.0	15.3
Соціалістична партія України	5.3	4.3	8.3**	5.9**
Комуністична партія України	1.6	1.3	8.0**	4.5**
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	2.1*	2.9*	3.7	3.3
Народний блок Литвина	3.2	3.2	2.2	2.1
Партія «Віче»	2.6	3.1	1.1	0.9
Український народний блок Костенка і Плюща	2.0*	1.4*	2.3	2.0
Громадянський блок «ПОРА–ПРП»	3.0**	1.4**	0.9	0.6
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	1.5	1.6	0.9	0.6
Інші партії та блоки	6.3	6.3	6.3*	5.1*
Не підтримали жодної партії (блоку)	1.7	1.8	0.6	0.6
Не пам'ятають, за кого голосували	0.4	0.2	0.4	0.6

* Різниця статистично значуща на рівні $p < 0.05$

** Різниця статистично значуща на рівні $p < 0.01$

Таблиця 3.9

«Позначте, будь ласка, за яку політичну партію чи блок Ви щойно проголосували на виборах до Верховної Ради України?», відповіді залежно від регіону і статі опитаних, %

	Західний регіон		Центральний регіон	
	Чоловіки, N=1747	Жінки, N=1804	Чоловіки, N=2396	Жінки, N=2645
Партія регіонів	5.8	5.9	11.0	10.9
Блок Юлії Тимошенко	33.4	33.2	36.0**	41.5**
Блок «Наша Україна»	29.7**	34.9**	17.6	17.8
Соціалістична партія України	5.0	4.7	11.8**	8.8*
Комуністична партія України	1.8	1.1	4.3	3.3
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	0.7	0.4	0.8	1.1
Народний блок Литвина	2.7	2.9	4.2	3.8
Партія «Віче»	1.8	2.1	1.3	2.0
Український народний блок Костенка і Плюща	6.1	4.9	1.7	1.6
Громадянський блок «ПОРА– ПРП»	4.2**	1.9**	2.5*	1.5*
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	0.7	0.3	0.7	0.5
Інші партії та блоки	7.5	6.6	6.6	5.3
<i>Не підтримали жодної партії (блоку)</i>	0.3*	0.8*	1.4	1.4
<i>Не пам'ятають, за кого голосували</i>	0.4	0.4	0.3	0.4
	Південний регіон		Східний регіон	
	Чоловіки, N=2033	Жінки, N=2543	Чоловіки, N=1461	Жінки, N=1789
Партія регіонів	43.8**	50.0**	64.3**	70.8**
Блок Юлії Тимошенко	15.5*	13.2*	5.7	6.1
Блок «Наша Україна»	8.1*	6.5*	4.0*	2.6*
Соціалістична партія України	4.1	3.4	3.0	2.2

Продовження таблиці 3.9

Комуністична партія України	5.4**	3.5**	5.7*	2.8**
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	4.9	5.8	5.9	5.4
Народний блок Литвина	2.6	2.4	1.1	1.3
Партія «Віче»	3.0	2.9	1.9	1.5
Український народний блок Костенка і Плюща	0.3	0.2	0.1	0.2
Громадянський блок «ПОРА– ПРП»	0.8	0.4	0.5	0.3
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	1.7	2.2	2.2	1.8
Інші партії та блоки	7.1	7.3	3.8	3.8
<i>Не підтримали жодної партії (блоку)</i>	2.0	1.8	1.3	0.8
<i>Не пам'ятають, за кого голосували</i>	0.6	0.3	0.6	0.5

* Різниця статистично значуща на рівні $p < 0.05$

** Різниця статистично значуща на рівні $p < 0.01$

Стосовно різниці в електоральній поведінці залежно від освітнього рівня виборців, то на підставі результатів екзит-полу можна твердити, що Партія регіонів має серед людей з вищою освітою меншу підтримку порівняно з іншими групами, виокремленими за рівнем освіти (див. табл. 3.10). Електоральна підтримка Блоку «Наша Україна», Соціалістичної партії, Комуністичної партії, Українського Народного Блоку Костенка і Плюща знижувалася із зростанням освітнього рівня; тоді як підтримка Блоку Юлії Тимошенко, Блоку Наталії Вітренко «Народна опозиція», Партії «Віче», Громадянського блоку «ПОРА–ПРП», Опозиційного блоку «НЕ ТАК!», навпаки, зростала зі зростанням освітнього рівня виборців. Звичайно, тут потрібно зазначити, що зв'язок між рівнем освіти і голосуванням за ту чи ту політичну силу пов'язаний із впливом інших чинників, а саме віку респондентів (адже рівень освіти представників старших вікових груп в середньому нижчий порівняно з молодшою і середньою віковими групами), а також типу поселення (рівень освіти сільських жителів у цілому нижчий, ніж у містах).

Так вищевказана тенденція зниження електоральної підтримки Соціалістичної партії із зростанням освітнього рівня виборців «зникає», якщо ми розглядаємо розподіл голосування за цю партію залежно від рівня освіти в окремих вікових групах, тобто люди одного віку голосу-

вали за цю партію приблизно однаково в різних освітніх групах. Тенденція зниження електоральної підтримки Комуністичної партії із зростанням освітнього рівня при розгляді її в окремих вікових групах «зберігається» лише в наймолодшій групі (18–29 років). Щодо БЮТ виявлена тенденція зростання його підтримки залежно від рівня освіти також виявляється лише в окремих вікових групах (див. табл. 3.11).

Варто також звернути увагу на те, що серед респондентів з неповною середньою освітою виявилось помітно більше тих, хто вже на виході з виборчої дільниці не пам'ятав, за кого щойно проголосував, тобто «несвідоме» голосування частіше траплялося саме серед людей з низьким освітнім рівнем.

Таблиця 3.10

«Позначте, будь ласка, за яку політичну партію чи блок Ви щойно проголосували на виборах до Верховної Ради України?», відповіді залежно від рівня освіти опитаних, %

	Неповна середня, N=1732	Повна середня загальна, N=3876	Середня спеціальна, N=5685	Вища або незакінчена вища, N=5138
Партія регіонів	32.1	32.1	33.3	26.5
Блок Юлії Тимошенко	18.4	23.8	25.7	25.9
Блок «Наша Україна»	17.8	16.4	15.1	15.0
Соціалістична партія України	7.4	6.2	5.0	5.6
Комуністична партія України	6.5	3.4	3.1	2.7
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	1.9	2.4	2.9	3.7
Народний блок Литвина	2.4	3.1	2.6	2.8
Партія «Віче»	0.8	1.3	1.6	3.4
Український народний блок Костенка і Плюща	2.9	1.9	1.5	2.0
Громадянський блок «ПОРА–ПРП»	0.7	1.3	1.2	2.3
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	0.5	0.9	0.9	2.0
Інші партії та блоки	6.0	5.8	5.8	6.4
<i>Не підтримали жодної партії (блоку)</i>	1.1	1.2	1.0	1.6
<i>Не пам'ятають, за кого голосували</i>	1.4	0.4	0.3	0.2

Загалом, підсумовуючи зв'язок між голосуванням за політичні партії та блоки під час виборів з соціально-демографічними характеристиками виборців, на основі аналізу коефіцієнтів кореляції Крамера V, що характеризують рівень кореляційного зв'язку, ми можемо констатувати, що підтримка виборцями чотирьох лідируючих сил: Партії регіонів, Блоку Юлії Тимошенко, Блоку «Наша Україна» і Соціалістичної партії найтісніше корелює з регіоном проживання, хоча стосовно підтримки СПУ, то тут співставну з регіоном роль починає відігравати тип поселення (див. табл. 3.12). А от голосування за КПУ найбільшою мірою пов'язане не з регіоном, а з віком опитаних.

Таблиця 3.12

Рівні зв'язку розподілу голосів, відданих за політичні сили, що пройшли до Верховної Ради, із соціально-демографічними характеристиками виборців (коефіцієнт Крамера V)

Політичні партії та блоки:	Соціально-демографічні характеристики:				
	Регіон проживання	Тип поселення	Вік	Стать	Освіта
Партія регіонів	0.541	0.149	0.054	0.050	0.065
Блок Юлії Тимошенко	0.313	0.012*	0.076	0.003*	0.051
Блок «Наша Україна»	0.302	0.121	0.030	0.002*	0.024
Соціалістична партія України	0.132	0.097	0.059	0.032	0.031
Комуністична партія України	0.062	0.014*	0.153	0.040	0.058

* Коефіцієнти статистично незначущі; коефіцієнти, виділені курсивом, статистично значущі на рівні $p < 0.05$; усі інші коефіцієнти статистично значущі на рівні $p < 0.001$

Оскільки існують значні відмінності у характері голосування за політичні партії та блоки між регіонами, насамперед Західним і Центральним, з одного боку, та Південним і Східним – з другого, має сенс здійснити кореляційний аналіз на окремих підмасивах, що включали ці дві групи регіонів.

Як бачимо з таблиці 3.13, у Південно-Східній частині України голосування за Партію регіонів помітно більшою мірою пов'язане з рівнем освіти, ніж у Західно-Центральній частині, а зі статтю корелює лише у Південно-Східних областях (у цих областях рівень підтримки Партії регіонів на виборах зростає із зниженням рівня освіти виборців, а також був вищим серед жінок порівняно з чоловіками).

Таблиця 3.11

«Позначте, будь ласка, за яку політичну партію чи блок Ви щойно проголосували на виборах до Верховної Ради України?», відповіді залежно від віку і рівня освіти опитаних, %

	18–29 років				30–39 років			
	Неповна середня, N=207	Повна середня загальна, N=729	Середня спеціальна, N=749	Вища або незакінчена вища, N=1418	Неповна середня, N=114	Повна середня загальна, N=573	Середня спеціальна, N=1192	Вища або незакінчена вища, N=958
Партія регіонів	36.1	34.8	36.5	27.7	27.8	29.8	28.9	24.9
Блок Юлії Тимошенко	18.0	23.5	28.5	25.1	28.6	27.4	25.7	25.7
Блок «Наша Україна»	12.9	16.6	13.3	13.5	19.8	15.8	18.9	16.9
Соціалістична партія України	5.6	4.3	2.5	4.3	0.8	5.2	4.8	6.0
Комуністична партія України	2.6	1.4	0.6	0.7	0.8	0.8	1.2	1.2
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	1.7	1.3	1.4	2.3	0.8	1.6	2.6	2.5
Народний блок Литвина	3.0	2.0	2.9	3.5	7.1	6.0	3.6	3.1
Партія «Віче»	3.0	2.9	3.1	5.3	2.4	1.6	1.8	3.8
Український народний блок Костенка і Плюща	0.9	0.8	1.1	1.6	2.4	2.0	2.0	1.5
Громадянський блок «ПОРА – ПРП»	1.7	2.4	2.8	2.9	0.8	1.4	1.7	3.7
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	0.0	1.1	1.0	2.6	0.8	1.1	1.4	2.4
Інші партії та блоки	10.7	5.9	4.0	7.2	5.6	5.5	5.8	6.4
<i>Не підтримали жодної партії (блоку)</i>	3.0	2.4	2.0	2.8	0.8	1.7	1.4	1.8
<i>Не пам'ятають, за кого голосували</i>	0.9	0.5	0.3	0.5	1.6	0.2	0.2	0.2

Продовження таблиці 3.11

	40–49 років				50–59 років				60 років та старші			
	Неповна середня, N=98	Повна середня загальна, N=762	Середня спеціальна, N=1480	Випусади, N=1035	Неповна середня, N=189	Повна середня загальна, N=905	Середня спеціальна, N=1299	Випусади, N=97	Неповна середня, N=1119	Повна середня загальна, N=897	Середня спеціальна, N=954	Випусади, N=728
Партія регіонів	26.9	29.6	30.1	23.1	23.6	33.7	35.6	26.7	33.9	31.8	38.4	30.3
Блок Юлії Тимошенко	25.0	24.2	28.4	30.1	24.0	25.8	26.0	25.6	15.9	19.3	18.9	22.2
Блок «Наша Україна»	19.4	19.1	14.6	16.0	19.7	14.2	14.4	16.5	18.1	16.2	13.6	12.3
Соціалістична партія України	3.7	5.9	5.5	4.7	7.2	5.9	4.8	6.7	8.8	9.0	6.7	7.1
Комуністична партія України	0.9	2.0	2.2	2.3	3.8	3.6	3.9	3.0	8.7	7.7	8.1	8.9
Блок Наталії Вігренок «Народна опозиція»	0.9	2.7	3.7	3.7	3.4	2.9	2.3	5.4	2.0	2.9	3.8	5.7
Народний блок Литвина	4.6	3.5	3.0	2.0	2.9	2.7	2.2	3.7	1.4	2.4	1.1	1.1
Партія «Віче»	0.0	1.3	1.8	3.1	1.0	0.3	1.3	2.5	0.2	.8	0.4	1.0
Український народний блок Костенка і Плюща	5.6	1.5	1.2	3.0	2.9	2.2	1.5	1.0	3.2	2.7	1.4	3.1
Громадянський блок «ПОРА–ПРП»	1.9	1.2	1.1	2.4	0.5	1.2	0.3	1.2	0.4	0.5	1.0	0.3
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	0.0	0.9	0.9	2.3	0.5	0.8	0.6	1.3	0.6	0.6	0.4	1.1
Інші партії та блоки	10.2	6.8	6.4	5.9	7.2	6.2	6.0	5.6	4.5	4.7	5.6	6.5
Не підтримали жодної партії (блоку)	0.9	1.2	0.9	1.4	2.9	0.3	0.8	0.6	0.4	0.6	0.4	0.3
Не пам'ятають, за кого голосували	0.0	0.1	0.4	0.1	0.5	0.3	0.2	0.2	1.8	0.9	0.3	0.0

Підтримка на виборах Блоку Юлії Тимошенко корелює з типом поселення і статтю лише у Західно-Центральній частині країни. Голосування за Соціалістичну партію корелює з віком і рівнем освіти лише у Західно-Центральній частині країни, а голосування за Комуністичну партію має значущий зв'язок із типом поселення лише у Південно-Східних областях.

Таблиця 3.13

Рівні зв'язку розподілу голосів, відданих за політичні сили, що пройшли до Верховної Ради, із соціально-демографічними характеристиками виборців (коефіцієнт Крамера V), окремо в Західно-Центральній та Південно-Східній частинах України

Західно-Центральна частина України (Західний та Центральний регіони)					
<i>Політичні партії та блоки:</i>	<i>Соціально-демографічні характеристики:</i>				
	Регіон проживання	Тип поселення	Вік	Стать	Освіта
Партія регіонів	0.086	0.042	0.046	0.002*	0.028
Блок Юлії Тимошенко	0.057	0.086	0.082	0.032	0.080
Блок «Наша Україна»	0.170	0.079	0.030	0.026	0.036
Соціалістична партія України	0.100	0.095	0.087	0.032	0.051
Комуністична партія України	0.072	0.011*	0.118	0.024	0.058
Південно-Східна частина України (Південний та Східний регіони)					
<i>Політичні партії та блоки:</i>	<i>Соціально-демографічні характеристики:</i>				
	Регіон проживання	Тип поселення	Вік	Стать	Освіта
Партія регіонів	0.204	0.060	0.044	0.062	0.144
Блок Юлії Тимошенко	0.134	0.012*	0.061	0.017*	0.085
Блок «Наша Україна»	0.052	0.052	0.038	0.031	0.049
Соціалістична партія України	0.034	0.042	0.023*	0.022	0.025*
Комуністична партія України	0.008*	0.062	0.189	0.059	0.065

* Коефіцієнти статистично незначущі; коефіцієнти, виділені курсивом, статистично значущі на рівні $p < 0.05$ або $p < 0.01$; усі інші коефіцієнти статистично значущі на рівні $p < 0.001$

Відмінності у рівні підтримки політичних партій і блоків представниками різних соціально-демографічних груп спричинюють відмінності у характеристиках електорату цих політичних сил. Насамперед потрібно зазначити значні відмінності в «регіональній структурі» електоратів. Якщо серед виборців Партії регіонів, Блоку Наталії Вітренко «Народна опозиція», Опозиційного блоку «НЕ ТАК!» понад три четверти становлять жителі Південного та Східного регіонів, то серед виборців Блоку Юлії Тимошенко, Блоку «Наша Україна», Українського народного блоку Костенка і Плюща, Громадянського блоку «ПОРА–ПРП» 80% і більше – це жителі Центрального і Західного регіонів; серед представників електорату СПУ жителі цих двох регіонів становлять 74%. Понад 60% електорату КПУ, Народного блоку Литвина, Партії «Віче» – жителі Центрального й Південного регіонів (див. табл. 3.14).

Найбільша частка міського населення серед електорату Блоку Наталії Вітренко «Народна опозиція», Партії «Віче», Опозиційного блоку «НЕ ТАК!» і Партії регіонів; а частка сільського населення найвища серед тих, хто голосував за Український народний блок Костенка і Плюща, СПУ, Народний блок Литвина і Блок «Наша Україна».

«Найстаріший» електорат у Комуністичної партії – 54.1% з-поміж тих, хто голосував за неї, – люди віком від 60 років і старші. Далі в порядку зменшення середнього віку виборців йдуть СПУ, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», Український народний блок Костенка і Плюща, Партія регіонів (середній вік електорату цих партій і блоків вищий за середній вік усіх респондентів); електорат Блоку «Наша Україна» за віком рівний середньому по масиву опитаних, далі в порядку зниження середнього віку електорату йдуть Блок Юлії Тимошенко, Народний блок Литвина, Опозиційний блок «НЕ ТАК!», і наймолодший електорат серед партій і блоків, що набрали понад 1% голосів, мають Громадянський блок «ПОРА–ПРП» і Партія «Віче».

Як відомо, більшість українських виборців становлять жінки, вони переважають у гендерній структурі електорату більшості політичних сил, виняток становлять лише СПУ, КПУ, Український народний блок Костенка і Плюща та Громадянський блок «ПОРА–ПРП».

За середнім рівнем освіти свого електорату попереду йдуть Партія «Віче» й Опозиційний блок «НЕ ТАК!», далі в порядку зменшення йдуть Громадянський блок «ПОРА–ПРП», Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», Блок Юлії Тимошенко (середній рівень освіти електорату цих партій і блоків вищий за середній рівень освіти усіх респондентів); статистично не відрізняється від середнього по масиву рівень освіти виборців Народного блоку Литвина, нижче розташувалися Блок «Наша Україна, Партія регіонів, Український народний блок Костенка і Плюща, СПУ і КПУ.

Торкнемося також теми електоральної активності представників соціально-демографічних груп. Як показують результати попередніх екзит-полів, що проводилися в Україні, значні відмінності в явці на вибори спостерігаються між представниками вікових груп. Яким же був рівень електоральної активності представників вікових груп на останніх виборах?

Про рівень електоральної активності різних вікових груп можна судити, порівнявши вікову структуру масиву тих людей, до яких зверталися інтерв'юєри (як тих, хто погодився відповідати на запитання екзит-полу, так і тих, хто відмовився) з віковою структурою дорослого населення України за даними державної статистики.

Таблиця 3.14

Соціально-демографічний склад електорату політичних партій та блоків на парламентських виборах 2006 року, %

	Регіони:				Типи поселень:		Вікові групи:				
	Західний	Центральний	Південний	Східний	Міста і смт	Села	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Партія регіонів, N=5295	4.7	10.6	38.5	46.3	80.1	19.9	20.2	15.6	18.5	21.2	24.5
Блок Юлії Тимошенко, N=4002	32.7	47.7	14.5	5.1	68.9	31.1	19.7	18.5	23.3	21.6	16.9
Блок «Наша Україна», N=2560	49.9	34.3	11.5	4.3	56.9	43.1	17.5	19.5	21.3	20.1	21.6
Соціалістична партія України, N=993	20.2	53.8	16.6	9.5	51.8	48.2	13.4	15.7	18.9	21.0	31.1
Комуністична партія України, N=601	10.1	33.3	31.8	24.8	66.5	33.5	5.3	5.8	13.0	21.8	54.1
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», N=500	4.3	9.7	45.7	40.4	88.2	11.8	11.8	14.0	23.9	24.2	26.1
Народний блок Литвина, N=479	23.9	43.3	23.3	9.5	51.9	48.1	20.6	25.0	21.2	21.0	12.1
Партія «Віче», N=318	22.5	24.2	35.9	17.4	86.9	13.1	38.3	20.9	20.4	14.3	6.1
Український народний блок Костенка і Площа, N=306	69.2	26.4	3.0	1.4	49.3	50.7	13.2	16.8	21.8	17.4	30.9
Громадянський блок «ПОРА-ПРП», N=239	46.0	39.0	9.0	6.0	74.3	25.7	33.9	26.2	20.1	11.4	8.4
Опозиційний блок «НЕ ТАК!», N=196	10.2	14.5	41.3	34.0	83.8	16.2	28.0	23.3	22.4	14.7	11.6
Інші партії та блоки, N=1016	27.8	29.3	29.5	13.4	69.0	31.0	20.6	17.2	21.9	20.6	19.6
Не підтримали жодної партії (блоку), N=214	10.8	34.0	37.3	17.8	75.9	24.1	39.7	21.8	18.8	11.7	7.9

Продовження таблиці 3.14

	Стать:		Рівень освіти:			
	Чоловіки	Жінки	Неповна середня	Повна середня загальна	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Партія регіонів, N=5295	42.6	57.4	10.4	23.9	37.2	28.4
Блок Юлії Тимошенко, N=4002	46.2	53.8	7.5	22.1	35.8	34.7
Блок «Наша Україна», N=2560	46.7	53.3	11.3	23.9	33.2	31.7
Соціалістична партія України, N=993	52.8	47.2	13.0	24.8	30.1	32.2
Комуністична партія України, N=601	57.1	42.9	19.0	22.9	31.8	26.3
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», N=500	43.9	56.1	6.6	18.4	33.3	41.7
Народний блок Литвина, N=479	47.5	52.5	8.6	25.9	32.1	33.5
Партія «Віче», N=318	43.8	56.2	3.8	14.3	27.0	54.8
Український народний блок Костенка і Плюща, N=306	52.9	47.1	15.6	22.8	27.2	34.4
Громадянський блок «ПОРА-ПРІП», N=239	64.1	35.9	4.8	19.0	27.2	49.0
Опозиційний блок «НЕ ТАК!», N=196	47.8	52.2	3.9	16.4	24.1	55.6
Інші партії та блоки, N=1016	48.8	51.2	10.0	22.0	32.9	35.1
Не підтримали жодної партії (блоку), N=214	45.8	54.2	8.9	21.5	28.3	41.4

Таблиця 3.15

Порівняння соціально-демографічної структури дорослого населення України (за даними державної статистики) і структури електорату (за даними екзит-полу), %

Соціально-демографічні характеристики	Державна статистика ³	Дані екзит-полу, соціально-демографічна структура:		
		об'єднаного масиву тих, хто погодився взяти участь в опитуванні, і тих, хто відмовився, N=21330	тих, хто погодився взяти участь в опитуванні, N=16796	тих, хто відмовився взяти участь в опитуванні, N=4534
Стать:				
Чоловіки	45.0	45.8	46.4	43.5
Жінки	55.0	54.2	53.6	56.5
Вік:				
18–29 років	23.0	18.2	19.3	14.0
30–39 років	16.9	17.2*	17.3*	16.7*
40–49 років	19.0	20.6	20.5	20.8
50–59 років	15.4	21.0	20.6	22.5
60 років і старші	25.8	23.0	22.2	26.0*
Тип поселення:				
Жителі міст:	68.3	70.3	69.9	72.1
Жителі сіл	31.7	29.7	30.1	27.9
Регіон:				
Західний	22.6	22.7*	23.9	18.4
Центральний	29.8	30.5	29.9	32.6
Південний	26.5	25.4	25.0	26.8*
Східний	21.1	21.3*	21.1*	22.2

* Різниця відсотків з відповідними даними державної статистики статистично незначуща; відсотки, виділені курсивом, відрізняються від даних державної статистики на рівні $p < 0.05$; усі інші відсотки відрізняються від даних державної статистики на рівні $p < 0.01$.

³ Структура населення виборчого віку за статтю, віком і типом поселення – за даними державної статистики станом на 1 січня 2005 року; структура населення виборчого віку за регіоном проживання – за даними Центральної виборчої комісії станом на 1 лютого 2006 року.

З таблиці 3.15 ми можемо бачити, що частка молоді віком до 30 років серед учасників виборів менша за частку цієї вікової категорії серед дорослого населення України на 4.8%. У другому турі президентських виборів 2004 року ця різниця становила лише 1.9%, а за даними екзит-полу під час парламентських виборів 2002 року – 3.2%. Тобто частка молоді серед виборців порівняно з усіма попередніми виборами, що відбувалися в Україні у цьому десятиріччі, виявилася однією з найнижчих.

Як можна бачити з таблиці 3.16, найнижчий рівень електоральної активності молоді спостерігався у Центральному регіоні (частка вікової групи від 18 до 29 років серед учасників виборів, за даними екзит-полу, тут менша, ніж частка молоді серед дорослого населення, на 6.9%) і в Південному регіоні (5.4%), тоді як у Східному регіоні ця різниця найменша (1.2%), тобто рівень активності молоді тут був найвищим у країні.

Частка представників вікової групи від 30 до 39 років статистично значуще не відрізняється від частки цієї групи серед дорослого населення; у другому турі виборів 2004 року вона була на 1.3% більша, ніж серед дорослого населення за даними статистики, а в 2002 році – меншою на 2.6%.

Вищою за середній рівень виявилася активність вікової групи від 40 до 49 років (+1.6%), так само як і в другому турі виборів 2004 року (+2.4%) і в 2002 році (+0.9%).

Найвищою виявилася активність виборців віком від 50 до 59 років – їх частка серед виборців, за даними екзит-полу, на 5.6% більша, ніж серед дорослого населення за даними статистики. Ця група була також найактивнішою і під час другого туру виборів 2004 року (+4.4%), і на виборах 2002 року (+4.0%).

Стосовно найстаршої вікової групи (тих, кому 60 років і більше) – їх частка серед учасників виборів на 2.8% менша за частку цієї вікової когорти серед дорослого населення. У другому турі президентських виборів 2004 року їх частка була ще меншою порівняно з даними статистики (на 6.1%); тоді як під час парламентських виборів 2002 року – вищою на 0.8%. У 2004 році вкрай низький рівень участі представників цієї вікової групи у другому турі президентських виборів міг бути спричинений тим, що в ньому не брали участі кандидати від лівих партій (які мають високу підтримку саме серед людей поважного віку), що й могло спричинити відмову від участі у виборах значної частини представників цієї вікової когорти. І цілком логічно, що присутність лівих партій у виборчих списках на останніх виборах могла «підвищити» частку людей поважного віку серед тих, хто голосував. Найвищою частка представників найстаршої вікової групи серед тих, хто проголосував, виявилася в Південному регіоні (див. табл. 3.16).

Частка чоловіків серед виборців, за даними екзит-полу, виявилася на 0.8% більшою, ніж за даними статистики. Під час другого туру президентських виборів 2004 року ця різниця становила 1.8%, під час парламентських виборів 2002 року – 3.7%, у 1999 році – 4.3%. Отже, з 1999 року в Україні спостерігається тенденція зниження відмінностей у рівні електоральної активності між чоловіками і жінками. Потрібно зазначити, що співвідношення електоральної активності чоловіків і жінок відрізняється в регіонах. Як можна бачити з таблиці 3.17, у Західному і Центральному регіонах активнішими на виборах виявилися чоловіки, у Південному – жінки, а в Східному регіоні їх активність виявилася практично рівною.

Стосовно співвідношення жителів різних типів населених пунктів серед виборців, то за результатами екзит-полу, частка жителів сіл виявилася серед опитаних на 2.0% меншою, ніж частка сільських мешканців серед дорослого населення за даними статистики, тоді як під час другого туру президентських виборів 2004 року ця різниця становила лише (- 0.5%), під час парламентських виборів 2002 року (+3.8%), під час парламентських виборів 1998 року (+2.1%). Однак, на нашу думку, робити висновок про нижчий рівень електоральної активності сільських жителів порівняно із міськими на останніх виборах передчасно, оскільки наведений результат може виявитися артефактом, зумовленим тим, що під час останнього екзит-полу опитування на виході з виборчих дільниць в селах проводилося лише до 16.00, тоді як в обласних центрах – до 20.00, в інших містах – до 18.00. Хоча дослідниками й застосовувався коефіцієнт зважування з метою компенсувати різний час закінчення опитування, однак величина цього коефіцієнту для різних типів населених пунктів розраховувалася на основі даних соціологічних опитувань про час голосування під час попередніх виборів, які проводилися в інших умовах (насамперед, інший час закінчення голосування на виборчих дільницях). Тобто величина цього коефіцієнту могла виявитися неадекватною для нових умов.

Як можна бачити з таблиці 3.15, соціально-демографічні структури тих, хто погодився взяти участь в опитуванні на виході з виборчих дільниць, і тих, хто відмовився, відрізняються за більшістю показників. Це є свідченням того, що в різних соціально-демографічних когортах респондентів спостерігався різний рівень відмов від участі в опитуванні. Так, жінки відмовлялися від участі в опитуванні частіше за чоловіків, жителі міст частіше за жителів сіл (різниця статистично значуща на рівні $p < 0.01$). Частка тих, хто відмовився, зростає із зростанням віку респондентів від 16.4% серед молодших 30 років до 24.1% серед тих, кому 60 і більше років. Частка тих, хто відмовився відповідати, нижча в Західному регіоні (17.3%), тоді як в трьох інших регіонах вона становить

від 22 до 23%. Подібна нерівномірність у рівні відмов у різних соціально-демографічних групах могла зумовити зростання похибки опитування. Наприклад, та обставина, що найбільш високий рівень відмов був у найстаршій віковій групі, могла спричинити «заниження» показника голосування за Партію регіонів (як вже зазначалося, саме представники найстаршої вікової групи найчастіше голосували за цю партію), і навпаки, могла «завищити» показник БЮТ (оскільки представники цієї вікової групи рідше, порівняно з більш молодими виборцями, голосували за цей блок).

Таблиця 3.16

Вікова структура тих, хто взяв участь у виборах (за результатами опитування на виході з виборчих дільниць), порівняно з державною статистикою, за регіонами, %

Вікові групи:	Західний		Центральний		Південний		Східний		Україна в цілому	
	Екзит-пол, N=4413	Державна статистика**	Екзит-пол, N=6519	Державна статистика	Екзит-пол, N=6117	Державна статистика	Екзит-пол, N=4281	Державна статистика	Екзит-пол, N=21330	Державна статистика
18–29 років	19.5	24.1	15.5	22.4	17.6	23.0	21.5	22.7	18.2	23.0
30–39 років	18.5	17.8	18.2	16.9	15.7	16.9	16.1*	15.9	17.2*	16.9
40–49 років	21.7	19.3	20.5	18.4	20.9	19.2	19.2*	19.3	20.6	19.0
50–59 років	19.3	14.1	22.3	15.4	20.7	15.8	21.4	16.0	21.0	15.4
60 років і старші	21.1	24.7	23.6	26.9	25.0*	25.0	21.9	26.1	23.0	25.8
Разом	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

* Різниця відсотків з відповідними даними державної статистики статистично незначуща; відсотки, виділені курсивом, відрізняються від даних державної статистики на рівні $p < 0.05$; усі інші відсотки відрізняються від даних державної статистики на рівні $p < 0.01$.

** Дані станом на 1 січня 2005 року

Таблиця 3.17

Гендерна структура тих, хто взяв участь у виборах (за результатами опитування на виході з виборчих дільниць), порівняно з державною статистикою, за регіонами, %

Гендерні групи:	Західний		Центральний		Південний		Східний		Україна в цілому	
	Екзит-пол, N=4413	Державна статистика**	Екзит-пол, N=6519	Державна статистика	Екзит-пол, N=6117	Державна статистика	Екзит-пол, N=4281	Державна статистика	Екзит-пол, N=21330	Державна статистика
Чоловіки	48.2	45.9	46.5	44.7	43.4	44.9	45.0*	44.6	45.8	45.0
Жінки	51.8	54.1	53.5	55.3	56.6	55.1	55.0*	55.4	54.2	55.0
Разом	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

* Різниця відсотків з відповідними даними державної статистики статистично незначуща; усі інші відсотки відрізняються від даних державної статистики на рівні $p < 0.01$.

** Дані станом на 1 січня 2005 року

ВАЛЕРІЙ ХМЕЛЬКО

4. Динаміка електорального вибору

Динаміку електоральних рейтингів партій та блоків доцільно розглядати у двох вимірах: за змінами у часі відсотка виборців, готових голосувати за дану політичну силу, по-перше, **від кількості всіх виборців**, і, по-друге, **від кількості потенційно активних виборців**, тобто – очікуваних учасників голосування (на момент їхнього опитування). Перший із цих вимірів цінний тим, що він дає змогу оцінювати зміни рівня підтримки політичних сил у суспільстві (чи в конкретному регіоні) в цілому, та крім того, найбільш коректно зіставляти дані соціологічних опитувань, проведених у різний час. Це пов'язано з тим, що неточність у визначенні відсотка прибічників партії чи блоку від усіх виборців залежить від похибки оцінки лише самої чисельності прибічників партії чи блоку. А неточність у визначенні відсотка прибічників партії чи блоку від потенційно активних виборців залежить одночасно від похибок двох параметрів: і оцінки самої чисельності прибічників партії чи блоку, і оцінки чисельності потенційно активних виборців, тих, хто готовий брати участь у голосуванні.

Вада цього виміру електоральних рейтингів полягає у тому, що чимало політиків, політологів і політичних оглядачів ЗМІ нерідко сприймають цей показник як відсоток голосів, що його може отримати та чи та політична сила. Власне, саме це їх зазвичай і цікавить. Але і другий вимір електоральних рейтингів – це не той відсоток голосів, що його політична сила **може отримати**, а лише той, який вона **могла б отримати, якби вибори відбулися під час опитування**. Тільки мало-досвідчені користувачі витлумачують ці рейтинги як прогностичні оцінки майбутніх результатів виборів, якими вони не є і якими самі по собі не можуть бути, оскільки змінюються під впливом різноманітних акцій політичних сил, які заздалегідь або невідомі, або не піддаються прогнозуванню їхнього впливу на електоральну поведінку виборців без побудови та використання моделей певних позаелекторальних процесів.

У першому вимірі електоральні рейтинги тих 10 партій і блоків, які на парламентських виборах 2006 року отримали найбільше голосів, по-

дано в таблиці 1, а у другому вимірі – в таблиці 2. Величини рейтингів у період протягом дев'яти місяців перед виборами представлені за даними опитувань, проведених Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) методом очного інтерв'ю за чотириступеневими стохастичними на кожному ступені вибірками, репрезентативними для дорослого населення України¹. У передостанньому стовпчику таблиць 1 і 2 вміщено дані екзит-полу, проведеного КМІС спільно з Центром Разумкова при підтримці фонду «Демократичні ініціативи» за методикою, описаною вище, у другому розділі, а в останньому стовпчику – дані ЦВК про кількість голосів, поданих за вказані партії та блоки. Ті і ті дані у таблиці 1 наведено у відсотках у співвідношенні до загальної зареєстрованої кількості виборців України, а у таблиці 2 – у відсотках у співвідношенні лише до тієї кількості виборців, які взяли участь у голосуванні. У першому рядку обох таблиць наведено відсоток тих з усіх виборців, хто під час опитувань виявив готовність взяти участь у голосуванні, а для даних екзит-полу та ЦВК – тих, хто справді проголосував.

Рейтинги партій і блоків з червня 2005 по 26 березня 2006 року

Таблиця 1: у відсотках від усіх виборців України

	19.06.2005 N = 1993	19.09.2005 N = 2015	13.12.2005 N = 2017	22.01.2006 N = 2037	7.02.2006 N = 2014	19.02.2006 N = 5375	28.02.2006 N = 2029	18.03.2006 N = 2044	Дані екзит-полу N = 16 796	Дані ЦВК
Оцінка участі у голосуванні	77	72	77	79	70	78	70	73	67	67.6
Партія регіонів	13.4	14.6	26.6	29.9	26.0	28.5	28.0	26.7	20.9	21.8
Блок Ю. Тимошенко	10.6	13.7	16.2	10.4	11.7	11.9	11.9	13.9	16.5	15.1
Блок «Наша Україна»	26.7	14.1	14.2	18.5	14.4	17.6	16.1	13.5	10.5	9.4
Соціалістична партія	3.8	4.6	3.9	4.0	4.5	4.8	5.4	3.9	3.9	3.9
Комуністична партія	6.4	6.6	4.4	4.5	2.2	2.6	2.9	2.7	2.3	2.5
Блок Н. Вітренко	2.5	2.5	1.2	1.3	1.5	1.4	1.3	1.0	2.0	2.0
Блок В. Литвина	2.7	3.2	3.5	2.6	3.2	3.2	2.3	2.2	1.8	1.7
Блок Костенка-Плюща	0.1	0.2	0.2	0.5	0.4	0.8	1.2	0.8	1.3	1.3

¹ Вибірки розроблено на основі випадкового відбору не менш ніж 200 точок опитування в усіх 24 областях України та в Криму; статистична похибка вибірки з ймовірністю 0.95 не перевищує 2% для показників близьких до 25 або 75%, 1.5% – для показників близьких до 12%, 1% – для показників близьких до 5% та 0.5% – для показників близьких до 1%. Наведені теоретичні величини розраховано без врахування дизайн-ефекту статистичної похибки. Для переважної більшості показників вплив дизайну застосованої в опитуванні стохастичної вибірки підвищує похибку не більше ніж у 1.5 раза.

Продовження таблиці 1

Партія «Віче»	-	-	> 0.05	0.1	0.1	0.8	0.5	0.9	1.4	1.2
Блок «ПОРА–ПРП»	-	-	0.7	0.7	0.7	1.1	1.5	1.8	1.0	1.0

В обох таблицях наведено медіанні дані опитувань, а під ними в першій таблиці – обсяг вибірки (N).

У перших трьох стовпчиках рейтинги блоків Вітренко, Литвина і Костенка-Плюща представлені рейтингами ПСПУ, НПУ та УНП, відповідно.

Таблиця 2: у відсотках від чисельності учасників голосування (від очікуваної – дані передвиборних опитувань; від фактичної – дані екзит-полу та ЦВК)

	19.06.2005	19.09.2005	13.12.2005	22.01.2006	7.02.2006	19.02.2006	28.02.2006	18.03.2006	Дані екзит-полу	Дані ЦВК
Партія регіонів	17.8	20.9	34.5	37.7	37.0	36.5	36.2	36.6	30.4	32.1
Блок Ю. Тимошенко	14.1	19.5	18.4	13.2	16.6	15.1	14.3	19.1	23.6	22.3
Блок «Наша Україна»	35.6	20.1	21.0	23.3	20.4	22.6	20.9	18.5	14.1	14.0
Соціалістична партія	5.0	6.6	5.0	5.0	6.3	6.0	6.4	5.3	5.6	5.7
Комуністична партія	8.5	9.5	5.7	5.7	3.1	3.9	3.9	3.7	3.3	3.7
Блок Н. Вітренко	3.4	3.5	1.6	1.6	2.1	2.0	1.5	1.4	2.9	2.9
Блок В. Литвина	3.5	4.6	4.5	3.3	4.5	3.3	2.5	3.0	2.7	2.4
Блок Костенка-Плюща	0.2	0.3	0.3	0.6	0.5	1.2	1.7	1.7	1.8	1.9
Партія «Віче»	-	-	> 0.07	0.1	0.2	1.2	1.4	1.8	2.0	1.7
Блок «ПОРА–ПРП»	-	-	0.9	0.9	1.0	1.7	2.2	2.4	1.5	1.5

Наведені в таблицях дані свідчать про те, що і за останні півроку перед початком офіційної виборчої кампанії, і, особливо, під час самої цієї кампанії, помітно змінювались як чисельність виборців, схильних брати участь у голосуванні (зміни цього показника відображено далі на рис.1), так і чисельність тих із них, котрі висловлювали готовність віддати свій голос за певну партію чи блок.

З наведених даних також неважко вирахувати, що найдинамічнішим під час офіційної виборчої кампанії було зростання електорального рейтингу партії «Віче» – за три місяці чисельність її прихильників зросла у

десятки разів: від приблизно 0.04–0.05 до 1.2% виборців. Беручи до уваги, що в Україні перед цими виборами було зареєстровано 37.1 мільйона виборців (1% виборців становить 371 тисячу), неважко підрахувати, що чисельність прихильників партії «Віче» за три місяці виборчої кампанії зросла від 16–17 тисяч виборців до майже 442 тисяч на день виборів, тобто – 1.7% від числа поданих голосів.

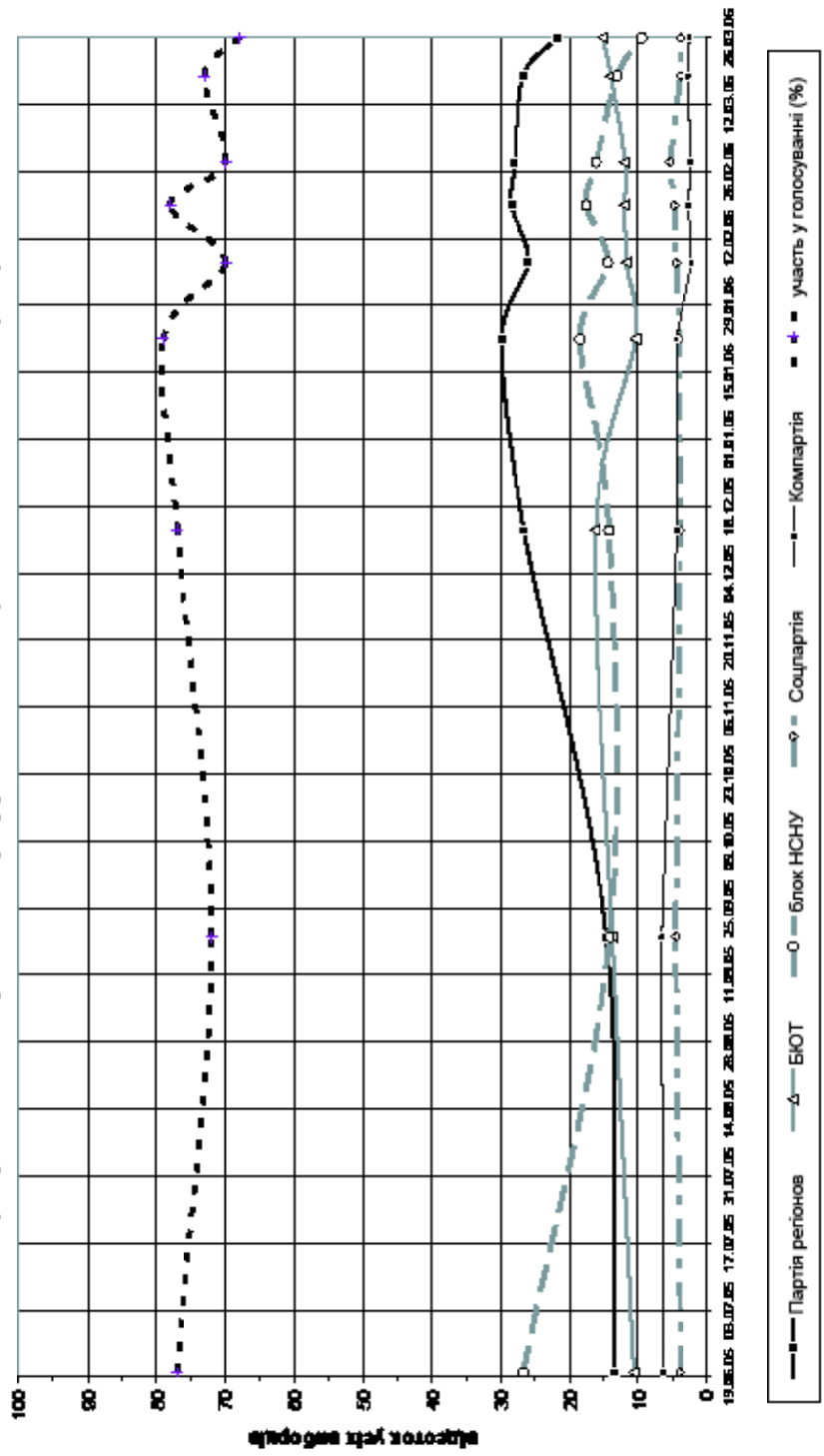
Другим за темпами зростання за час офіційної виборчої кампанії був електоральний рейтинг блоку Костенка і Плюща – за три місяці чисельність його прихильників зросла приблизно у шість разів: від 70–80 тисяч виборців у грудні до понад 476 тисяч на день голосування (що становить 1.9% поданих голосів).

Третім за темпами зростання з позитивною динамікою під час виборчої кампанії був рейтинг Блоку «ПОРА–ПРП». Перед закінченням цієї кампанії – у порівнянні з її початком – чисельність прихильників цього блоку зросла більш ніж у 2.5 раза: приблизно від 250–270 до 660–680 тисяч виборців. І хоча у день виборів він дістав лише трохи більш ніж 373 тисяч голосів, цілком ймовірно, що серед тих, хто збирався голосувати за цей блок, але в останню мить проголосував за одну з інших «помаранчевих» політичних сил, було приблизно 300 тисяч виборців. І не проголосували вони за нього лише через побоювання, що Блок не набере 3%, необхідних для отримання депутатських мандатів, і їхні голоси будуть поділені, у тому числі, і між супротивниками «помаранчевих» сил. В результаті понад 170 тисяч голосів із числа, відданих за Блок «ПОРА–ПРП», справді дісталися фракціям «регіоналів» та комуністів, зокрема, майже 154 тисячі – Партії регіонів.

Не менш драматично, хоча на тлі не суто позитивної, а суперечливо змінної динаміки рейтингів, склалися результати виборів для блоків Наталії Вітренко та Володимира Литвина. До початку виборчої кампанії, поки політична сила, очолювана Вітренко, пропонувалася виборцям як Прогресивна соціалістична партія України, чисельність її прихильників утримувалася на рівні близько 2.5% електорату України в цілому, тобто – на рівні дещо більш ніж 900 тисяч прихильників, що при їхній високій вмотивованості до участі у голосуванні забезпечувало понад 3% голосів з очікуваної чисельності учасників голосування на виборах. Але після того, як політична сила, очолювана Вітренко, стала пропонуватися виборцям як блок ПСПУ з партією «Русько-Український Союз» (РУСЬ) під назвою Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», число охочих проголосувати за це політичне угруповання скоротилося майже вдвічі і лише на день виборів піднялося приблизно до 2% усього електо-

² Тут і далі чисельність голосів, отриманих партіями і блоками на виборах, вказується за остаточними даними ЦВК.

Рис. 1 Динаміка готовності брати участь у голосуванні та голосуванні за певну партію чи блок (з червня 2005 по березень 2006 року у виборцях до держслуха населення від 18 років)

рату – до майже 744 тисяч голосів (коли для проходження до Верховної Ради потрібно було, як мінімум, 760 523 голоси).

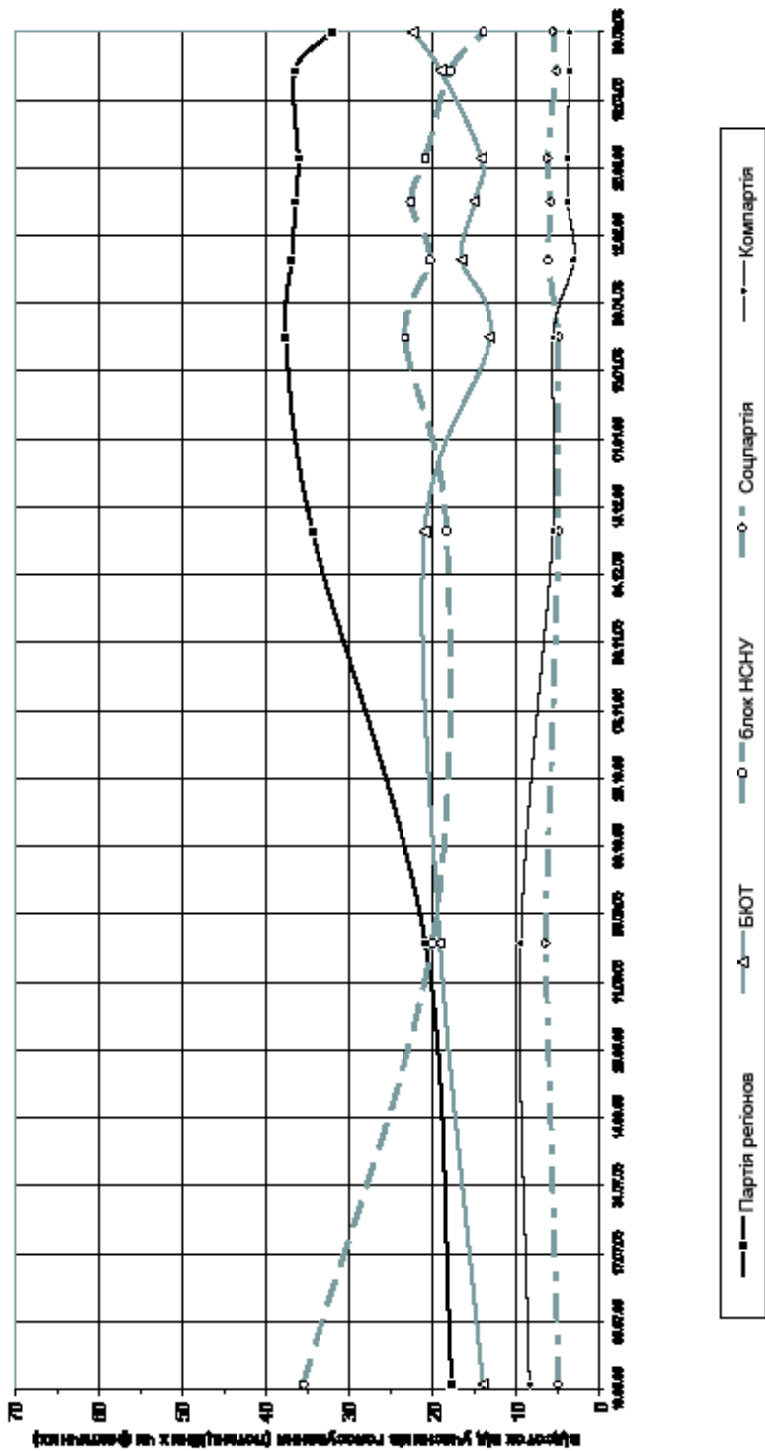
Децю інша динаміка спостерігалася стосовно електорального рейтингу політичної сили, очолюваної Володимиром Литвином. До початку виборчої кампанії, поки ця політична сила презентувалася виборцям як Народна партія України, частка сумарного електорату країни, схильна проголосувати за це політичне об'єднання, коливалася в межах 3–3.5%, тобто становила приблизно від 1 до 1.3 мільйона виборців. Після створення цієї партією разом з двома іншими об'єднання під назвою «Народний блок Литвина» число охочих проголосувати за це політичне угруповання почало помітно коливатися і у другій половині виборчої кампанії – скорочуватися. І на момент виборів скоротилося приблизно вдвічі – до близько 620 тисяч голосів, тобто – до 2.4% поданих голосів.

Не менш помітною негативною динамікою відрізнявся на парламентських виборах і рейтинг Компартії України. Якщо протягом півроку до початку офіційної виборчої кампанії за цю політичну силу мали намір проголосувати понад 6.5% – близько 2.5 мільйонів виборців, то до початку цієї кампанії чисельність таких виборців скоротилася приблизно до 1.7 мільйона, а до дня виборів – ще майже вдвічі. Причому зменшення підтримки Компартії відбулося майже повністю за рахунок зменшення чисельності її прихильників на Півдні та Сході країни – і там, і там більш ніж втричі. У підсумку комуністи отримали менш ніж 930 тисяч голосів – 3.7% усіх поданих голосів. Ці зміни чисельності прихильників Компартії серед усіх виборців країни та частки голосів, яку готові були віддати цій партії виборці, схильні взяти участь у голосуванні, можна побачити, відповідно, на графіках рис. 1 та 2, де електоральні рейтинги п'яти партій і блоків, що пройшли до Верховної Ради, представлені графічно (розподіл голосів у день голосування, 26 березня, наведено за даними ЦВК).

Найменш мінливим (що добре видно на рис.1) і, в цьому сенсі, найстабільнішим з десятка найуспішніших учасників виборчих перегонів 2004 року виявився електоральний рейтинг Соціалістичної партії України. У півріччі, що передувало офіційному початку виборчої кампанії, чисельність прихильників СПУ, за даними опитувань КМІС, коливалася в межах від 3.8 до 4.6% загальної чисельності виборців України, що становить приблизно 1.3–1.8 мільйона виборців. Майже в таких самих межах коливалась чисельність готових проголосувати за Соцпартію і протягом усієї виборчої кампанії (здебільшого – за рахунок коливання чисельності прихильників СПУ у Центральному регіоні³). І під час голосування на виборах Соцпартія отримала підтримку понад 1.44 мільйона виборців, що становить 5.7% числа поданих голосів.

³ *Центральний регіон* у цьому тексті – це Житомирська, Вінницька, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Сумська, Чернігівська, Київська області і місто Київ (29.8 відсотка виборців України).

Рис. 2 Динаміка рейтингів п'яти партій і блоків з червня 2005 по березень 2006 року
(у відсотках до загальної кількості виборців, які опиталися за допомогою БІОС)

Найпомітніших коливань під час цих виборчих перегонів зазнали електоральні рейтинги блоків «Нашої України» та Юлії Тимошенко. Рейтинги цих двох найбільших частин великої «помаранчевої» команди, яка привела до перемоги Віктора Ющенка на президентських виборах 2004 року, коливалися відносно один одного майже як у дзеркальному відображенні (це чітко видно на рис.2, особливо в тій частині графіка, що відображає зміни рейтингів на період виборчої кампанії – з грудня по березень). Відповідно, коливання рейтингів БЮТ і НСНУ в часі виявилися тісно пов'язаними значною від'ємною кореляцією: чим більше падав рейтинг одного з цих блоків, тим більше зростав рейтинг іншого блоку, і навпаки. Коефіцієнт кореляції Пірсона r для періоду з грудня по березень між рейтингами БЮТ і НСНУ у першому вимірі (що на рис.1) дорівнює -0.80 , а у другому (що на рис.2) взагалі -0.94 (обидва коефіцієнти статистично значущі на рівні $p < 0.02$).

До того, як відбулися драматичні події у вересні 2005 року, коли Віктор Ющенко несподівано для більшості його прихильників відправив у відставку з посади Прем'єр-міністра України Юлію Тимошенко, чисельність виборців, налаштованих віддати свій голос саме за блок «Наша Україна», значно – більш ніж у 2.5 рази – перевершувала чисельність виборців, схильних голосувати за блок Юлії Тимошенко: 26.7% проти 10.6 від усіх виборців, тобто – близько 9.9 мільйона виборців за НСНУ та близько 3.9 мільйона – за БЮТ.

Але вже наприкінці другої декади вересня опитування КМІС зафіксувало, що чисельність схильних голосувати за НСНУ значно зменшилася, а за БЮТ – дещо зросла, і їхні рейтинги практично зрівнялися: 14.1% за НСНУ та 13.7% за БЮТ (різниця статистично незначуща на рівні $p > 0.35$). А ще через три місяці, якраз на початку офіційної виборчої кампанії, КМІС зафіксував, що серед усіх виборців України частка прихильників НСНУ фактично не змінилася, а прихильників БЮТ зросла ще на 2.6%, і різниця між ними – 16.2 проти 14.2% – стала статистично значущою на користь БЮТ (на рівні $p < 0.04$). Чисельність прихильників блоку Юлії Тимошенко за цей період збільшилася в основному за рахунок виборців Центрального регіону, через що БЮТ тут помітно – на 14.6% – випередив блок «Наша Україна». Блок «Наша Україна» залишився лідером лише у Західному регіоні⁴, де чисельність його прихильників збереглася практично такою самою, що й на три місяці раніше: 31% від усіх виборців регіону замість попередніх 32 (різниця статистично незначуща на рівні $p > 0.24$).

⁴ *Західний регіон в цьому тексті* – це вісім найзахідніших областей: Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька, Закарпатська і Чернівецька (21.8 відсотка виборців України).

Наступну «рокіровку» рейтингів БЮТ і НСНУ було зафіксовано КМІС наприкінці січня, за декілька тижнів після голосування фракції БЮТ спільно з фракцією Партії регіонів за відставку уряду, сформованого НСНУ під керівництвом Ющенка. Тоді чисельність прихильників БЮТ зменшилась більш ніж на третину – з 16.2 до 10.4% (різниця статистично значуща на рівні $p < 0.001$), за рахунок їхнього зменшення частково у Західному, а найбільше – на 11.1% – у Центральному регіонах. Водночас на 4.3% зросла чисельність прихильників блоку «Наша Україна» – за рахунок їхнього зростання і у Центральному, і у Західному регіонах – на 8.3 та на 7.7% відповідно. Тоді у НСНУ знову стало значно, майже в 1.8 раза більше прихильників, ніж у БЮТ.

Але на цьому зміни лідера у змаганні за першість між НСНУ і БЮТ не закінчилися. Після ще одного зниження рейтингу НСНУ (на 4.1%) на початку лютого та піднесення на 3.2% до третьої декади цього місяця, протягом двох перших декад березня опитування КМІС двічі зафіксували зниження цього рейтингу – до 13.5% за тиждень до дня виборів, за який чисельність прихильників НСНУ, як показали результати голосування, зменшилася ще на 4.1%, і цей блок отримав підтримку лише 9.4% усіх виборців, тобто – трохи більше ніж 3.5 мільйона голосів (що і становило 14% числа усіх поданих голосів). У порівнянні з тим розподілом прихильників НСНУ у великих регіонах України, яке спостерігалося за два місяці до виборів, найбільше цей блок втратив у Західному регіоні – 15.3% своїх виборців. Тут НСНУ отримав голоси 23.1% виборців, тоді як наприкінці січня мав 38.4%. На 13.4% зменшилась за цей час чисельність прихильників цього блоку серед виборців Центрального регіону (з 23.4 до 10%) та на 5.6% – серед виборців Південного регіону⁵ (з 9.6 до 4%). Лише у Східному регіоні⁶ ситуація практично не змінилася – там і було дуже мало прихильників НСНУ (2.3% усіх виборців регіону), і залишилося дуже мало (1.9%).

З іншого боку, чисельність прихильників БЮТ після деякого піднесення, зафіксованого наприкінці першого тижня лютого (до 11.7% від усіх виборців), залишалася практично сталою (11.9%) щонайменше до кінця лютого. Хоча через коливання у настроях виборців щодо участі у голосуванні в цьому вимірі (представленому на рис. 2) рейтинг БЮТ мав наприкінці першого тижня лютого ще одне піднесення – на 3.3% очікуваної кількості голосів (якраз тоді, коли аналогічний рейтинг НСНУ зменшився на 2.9%).

⁵ *Південний регіон* – Дніпропетровська, Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області та весь Крим (26.5% виборців України).

⁶ *Східний регіон* – Харківська, Донецька і Луганська області (21.8% виборців України).

Наступне, вже завершальне, зростання числа прихильників БЮТ – на 2% (до 13.9% усіх виборців) – КМІС зафіксував протягом останнього тижня виборчої кампанії, за який чисельність прихильників БЮТ, як показали результати голосування, збільшилася ще на 1.2%, і цей блок отримав підтримку 15.1% усіх виборців, тобто – близько 5.7 мільйона голосів (що становило 22.3% числа усіх поданих голосів). У порівнянні з розподілом прихильників БЮТ у великих регіонах, яке фіксувалося за два місяці до виборів, найбільше прихильників цього блоку додалося у Західному та Центральному регіонах – 7.8 та 7.2% загальної чисельності виборців цих регіонів, відповідно. Крім того, за цей час статистично значуще, на 1.7%, зросла чисельність прихильників БЮТ серед виборців Східного регіону (з 2 до 3.7% усіх місцевих виборців).

Нарешті завважимо, що на цих парламентських виборах найвищих показників набула динаміка електорального рейтингу Партії регіонів. За дев'ять місяців до виборів, у червні 2005 року, за чисельністю прихильників ця партія значно поступалася НСНУ (13.4% виборців проти 35.6) і випереджала БЮТ менше ніж на 3%. Але вже наприкінці вересня, незабаром після відкритого розколу команди «помаранчевих» партій і блоків, чисельність прихильників у Партії регіонів стала не меншою, ніж у НСНУ і БЮТ (14.6% проти 14.1 та 13.7, відповідно), а на початку офіційної виборчої кампанії наприкінці грудня – стала значно більшою, ніж у них (26.6% проти 16.2 та 14.2 у БЮТ і НСНУ, відповідно). З деякими коливаннями у бік збільшення така сама частка виборців вказувала на свою готовність голосувати за Партію регіонів протягом усієї виборчої кампанії, включно з опитуванням, проведеним за тиждень до виборів (коли про свою підтримку цієї партії заявляли 26.7% опитаних). Але проголосували на 4.9% менше – 21.8% усіх виборців, а саме – трохи більше 8.1 мільйона виборців (що становило 32.1% усіх поданих голосів).

Розрахунки кореляційних зв'язків у часі між відсотком виборців, які говорили про свої наміри брати участь у голосуванні, і відсотком виборців, які при цьому виявляли підтримку певної партії чи блоку, засвідчили, що з коливаннями протягом шести місяців перед виборами чисельності готових брати участь у голосуванні статистично значуще і найбільш щільно пов'язані рейтинги Партії регіонів та НСНУ. Відповідні коефіцієнти кореляції Пірсона для них дорівнюють 0.81 та 0.80 (статистично значущі на рівні $p < 0.02$). Якщо при цьому взяти до уваги, що 26 березня реально проголосувало на 5.4% а виборців менше, ніж заявляло про свої наміри за тиждень до того, то є підстави припустити, що різниця між даними останнього передвиборного опитування та відсотком виборців, які справді проголосували за ПР та НСНУ, знач-

ною мірою пояснюється різницею між тим, наскільки вони готові думати чи говорити про свої наміри і наскільки вони готові реалізувати ці наміри своїми діями – своєю участю у голосуванні. Особливо велика різниця між маніфестованою підтримкою Партії регіонів та реальною чисельністю виборців, які за неї проголосували, виявилася у Східному регіоні – 13.2% усіх виборців: 44.7% замість обіцяних 57.9.

Насамкінець зазначу, що, за моїми спостереженнями, у передвиборної кампанії парламентських виборів 2006 року – на відміну від кампанії 2002 року – динаміка електоральних рейтингів визначалася не відкритим або позалаштунковим втручанням владних структур чи «зливанням чорного піару», а публічною боротьбою за голоси виборців безпосередніх учасників виборчих перегонів, реальною конкуренцією між ними за думки і, особливо, почуття виборців.

ІРИНА БЕКЕШКІНА

5. Парти́йні вибори в Україні: динаміка електоральних преференцій

У країнах розвинутої демократії система влади ґрунтується на партіях, що виборюють місце у владі на виборах. В Україні перші вибори до Верховної Ради наполовину за партійними списками відбулися 1998 року, наступні – 2002 року, а 2006 року вже весь парламент обирався за списками партій. Під час усіх цих виборів проводилися екзит-поли. Звичайно, опитування у день виборів на виборчих дільницях мають іншу мету, ніж вивчення партійного будівництва. Проте порівняння результатів екзит-полів кількох парламентських виборів дають змогу зробити певні висновки щодо процесів політичного структурування суспільства та усталеності партійної системи.

У парламентських виборах 1998 року брали участь 30 партій та блоків. Потрапили до Верховної Ради, подолавши чинний на той час 4%-й бар'єр, 8 партій та блоків – Комуністична партія (24.65%), Народний Рух України (9.4%), Блок Соціалістичної та Селянської партій (8.56%), Партія зелених України (5.44%), Народно-демократична партія (5.0%), Об'єднання «Громада» (4.68%), Прогресивна соціалістична партія (4.05%), СДПУ(о) (4.01%). На «нерезультативне» голосування – себто, таке, коли голоси виборців були віддані за партії та блоки, які не подолали 4%-го бар'єра, припадало 23.9% голосів, які перерозподілилися переважно на користь переможниці виборів – Комуністичної партії, і це при тому, що ці виборці проголосували за партії та блоки, далекі від комуністичної ідеології.

У наступних парламентських виборах 2002 року брало участь 33 партії та блоки, але тільки 4 з них були учасниками попередніх виборів – Комуністична партія, СДПУ(о), Партія зелених України та Блок Наталії Вітренко. Подолати 4%-й бар'єр змогло й того менше – лише Комуністична партія (20.01%) та СДПУ(о) (6.21%). Така відсутність наступності від виборів до виборів свідчила про нестабільність та неусталеність партійної системи в Україні. Щоправда, з «нерезультативним» голосуванням на тих виборах ситуація склалася краще – лише 14.7% голосів були віддані за партії та блоки, що не подолали 4%-го бар'єра і не увійшли до

Верховної Ради. І, знов-таки, перерозподіл цих відсотків чимало додав Комуністичній партії, попри те, що ці виборці голосували не за «ліві» партії.

Свого часу у книжці, присвяченій екзит-полам, що були проведені в Україні, у статті, де йшлося про зміни електоральних симпатій виборців від 1998 до 2002 року, я навіть припускалась тієї думки, що, можливо, зроблений аналіз і не стане в нагоді, й не буде з ким порівнювати переможців виборів-2002?¹

Проте ситуація між парламентськими виборами 2002 і 2006 років істотно змінилася. З-поміж 33 суб'єктів виборчих перегонів 2002 року участь у парламентських виборах-2006 узяло вже 10 партій та блоків, а серед 6 політичних сил-переможців виборів-2002 5 змагалися за перемогу у 2006 році (шостий переможець виборів-2002 – блок «За єдину Україну!» майже одразу після виборів розпався на кілька складових, власне, на ті партії, які його утворювали). «Нерезультативного» голосування на виборах-2006 було більше, ніж на попередніх (20.5%), але ж і суб'єктів виборчих перегонів було значно більше.

З п'ятірки переможців виборів-2002, які змагалися у виборчих перегонах-2006, чотири політичні сили стали переможцями: Блок Юлії Тимошенко (22.27%), Блок «Наша Україна» (13.94%), Соціалістична партія України (5.67%) та Комуністична партія України (3.66%).

Усе це свідчить про те, що в Україні відбувається політичне структурування суспільства, формування стабільних політичних уподобань. А для соціолога з'являється добра пожива для вивчення динаміки електоратів партій та блоків. Тож цього разу сподіваємося, що такий аналіз щодо партій та блоків, які перемогли на виборах-2006, буде продовжено і на наступних парламентських виборах.

Про формування стабільних політичних уподобань електорату свідчать результати екзит-полів парламентських виборів 1998, 2002 та 2006 рр. щодо часу, коли виборці визначалися зі своїм вибором (табл.1). Таблиця 1 яскраво показує, що з кожними виборами зростає відсоток електорату, який вже до початку виборчої кампанії знає, за кого голосуватиме. На парламентських виборах 1998 року таких виборців було 42%. На наступних парламентських виборах 2002 року – 50%, а на виборах 2006 року – вже 62%. Очевидно, що Україна наближається до партійно-політичних моделей розвинутих демократичних країн, коли політичні партії мають стабільних прихильників, і під час виборів змагаються за ту відносну меншість виборців, які ще не визначилися.

¹ Бекешкіна І. Від виборів до виборів: динаміка преференцій електорату – Exit Poll: загальнонаціональні опитування. – К.: «Заповіт». 2002, с.107.

Таблиця 1

Коли саме Ви вирішили, за кого голосуватимете? (у %)

Час визначення, за кого голосувати	Екзит-пол-1998	Екзит-пол-2002	Екзит-пол-2006
Я був прихильником цієї партії/блоку задовго до виборів	42	50	62
Раніш ніж за місяць до виборів	23	24	21
В останній місяць до виборів	11	11	6
В останній тиждень до голосування	11	7	4
В останній день до голосування	5	3	2
Визначився на виборчій дільниці	6	4	2
ВАЖКО СКАЗАТИ / НЕ ЗНАЮ	2	1	2

Отже, порівняємо, як змінювався електорат тих партій та блоків, які виступали суб'єктами на парламентських виборах різних років? Це тим більше цікаво, оскільки відсоток прихильників більшості суб'єктів виборів – Комуністичної партії, Блоку «Наша Україна» та Блоку Юлії Тимошенко за час від виборів до виборів істотно змінився. За рахунок кого, яких соціально-демографічних груп відбулися набуття чи, навпаки, сталися втрати електорату? Результати екзит-полу – опитування, що проходило безпосередньо на виборчих дільницях, – є незамінним засобом, щоб простежити динаміку електоратів політичних сил.

Ветераном виборів має повне право називатися **Комуністична партія України**, яка брала участь в усіх парламентських виборах, проте з різним результатом, і перемагала у 1998-му, 2002-му і 2006-му роках. От тільки з різним результатом. На парламентських виборах 1998 року Комуністична партія була безумовним лідером, здобувши 24.4% (другий «призер» виборів-1998 – Народний Рух України – набрав 9.4%). На наступних парламентських виборах 2002 року сенсацією стало те, що Комуністична партія поступилася лідерством «Нашій Україні», хоча й не набагато (20.01% у КПУ і 23.57% у «Нашої України»). А вже за чотири роки аналітики дискутували, чи взагалі Комуністична партія увійде до Верховної Ради, і це при тому, що виборчий бар'єр було знижено з 4% до 3%! Що ж сталося з електоратом комуністів за ці чотири роки, яких саме втрат зазнала Комуністична партія?

З таблиці 2 добре видно, що перші «тривожні сигнали» для Комуністичної партії пролунали вже 2002 року. Хоча на тих виборах КПУ набрала не набагато менше відсотків, ніж на попередніх, проте втрати

відбулися насамперед за рахунок молоді, якої серед прихильників комуністів стало майже вдвічі менше. Очевидно також, що стало істотно менше прихильників КПУ і серед електорату середнього віку, а от відсоток старших, що проголосував за КПУ 2002 року, змінився мало. Другим чинником електоральних втрат 2002 року стало зменшення відсотку виборців з вищою і незакінченою вищою освітою.

Подані у таблиці 2 дані спростовують стереотипні твердження, що електорат Комуністичної партії зменшується внаслідок фізичного вимирання старшого покоління. По-перше, у 1998 році в електораті КПУ була значна частка молоді, по-друге, різке зменшення електорату КПУ у 2006 році відбулося й у старшій віковій групі виборців. Проте теза про вимирання електорату КПУ цілком може стати реальністю на наступних парламентських виборах, позаяк вже нині 76% електорату КПУ – це люди, старші за 50 років, а у молодших вікових генераціях відсоток тих, хто проголосував за КПУ, нижчий за прохідний бар'єр.

Таблиця 2

Динаміка голосування за Комуністичну партію України на виборах 1998, 2002 та 2006 рр. (у %)

Соціально-демографічні характеристики виборців	Вибори-98	Вибори-2002	Вибори-2006
Стать			
Чоловіки	25.8	22.0	4.2
Жінки	26.2	24.8	2.7
Вік			
18–29 років	14.3	8.5	0.9
30–55 років*	23.3	-	-
56 років і старші	37.7	-	-
30–39 років	-	12.7	1.1
40–49 років	-	17.4	2.2
50–59 років	-	25.0	3.6
60 років і старші	-	36.2	8.3
Освіта			
Незакінчена середня	35.8	33.2	6.5
Загальна середня і середня спеціальна**	26.7	-	-

Продовження таблиці 2

Загальна середня	-	23.3	3.4
Середня спеціальна	-	19.9	3.1
Вища та незакінчена вища	20.3	14.8	2.7
Тип поселення			
Місто	26.8	23.3	3.2
Село	24.6	17.4	3.8

*Вікові інтервали, застосовані у екзит-полі 1998 року, відрізняються від тих, що були застосовані в екзит-полі 2002 та 2006 рр. Оскільки в усіх екзит-полах було використано номінальну шкалу, трансформувати дані так, щоб були можливі прямі порівняння, неможливо. Тому результати 1998, 2002 та 2006 рр. подаються у різних вікових інтервалах.

** В екзит-полі 1998 року було використано іншу шкалу для вимірювання рівня освіти, де загальна середня і середня спеціальна давалися разом.

Блок «Наша Україна» (на виборах 2002 року – «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»), який вийшов переможцем парламентських виборів-2002, на виборах-2006 істотно втратив у електоральній підтримці – від 23.57 до 13.95%, себто, майже 10%. Чи відбулася ця втрата пропорційно у різних соціально-демографічних групах? Дані, наведені у таблиці 3, засвідчують, що значні втрати електорату сталися в усіх демографічних групах, але найбільше – серед виборців із неповною середньою освітою (13.7%) та сільських виборців (13.1%), де позиції «Нашої України» традиційно були найсильніші.

Таблиця 3

Динаміка голосування за Блок «Наша Україна» на виборах 2002 та 2006 рр. (у %)

Соціально-демографічні характеристики виборців	Вибори-2002	Вибори-2006
Стать		
Чоловіки	26.1	15.7
Жінки	24.8	15.5
Вік		
18–29 років	26.4	14.1
30–39 років	26.9	17.6
40–49 років	25.5	16.1

Продовження таблиці 3

50–59 років	23.1	15.2
60 років і старші	25.2	15.2
Освіта		
Незакінчена середня	31.5	17.8
Загальна середня	26.4	16.4
Середня спеціальна	23.8	15.1
Вища та незакінчена вища	23.1	15.0
Тип поселення		
Місто	20.5	12.6
Село	35.3	22.2

В екзит-полі не ставилося запитання щодо зв'язку голосування на виборах 2002 та 2006 років, проте і передвиборні, і післявиборні опитування показують, що значна частина виборців, які голосували 2002 року за «Нашу Україну», на виборах 2006 року віддали перевагу Блоку Юлії Тимошенко.

Блок Юлії Тимошенко, на відміну від «Нашої України», у 2006 році значно поліпшив свої позиції – від 7.21% у 2002 році до 22.25% у 2006 р., тобто на 15%. В яких саме соціально-демографічних групах найбільше виборців змінили свою політичну орієнтацію? Як свідчать дані, наведені у таблиці 4, загалом електорат Блоку Юлії Тимошенко, істотно збільшившись, зберіг свої колишні пропорції: приблизно рівномірну підтримку у всіх соціально-демографічних групах, за винятком меншої підтримки у найстаршій віковій групі та серед найменш освічених. Слід особливо наголосити, що електоральна підтримка Блоку Юлії Тимошенко стабільно однакова серед чоловіків та жінок.

Соціалістична партія України від виборів-2002 до виборів-2006 дещо знизилася свій електоральний показник – від 6.95% до 5.69%. За ці чотири роки електорат соціалістів змінився мало, деяке зменшення сталося за рахунок людей середнього віку та тих, хто має середню освіту. В екзит-полі не вивчалися переходи електорату від виборів до виборів, проте, виходячи з даних передвиборних та післявиборних опитувань, можна припустити, що цей електорат більшою мірою перейшов до Блоку Юлії Тимошенко. Водночас, на відміну від Комуністичної партії, СПУ має непогані перспективи потрапити до Верховної Ради і на наступних виборах (якщо, звісно, не буде піднято прохідний бар'єр).

Таблиця 4

Динаміка голосування за Блок Юлії Тимошенко на виборах 2002 та 2006 рр. (у %)

Соціально-демографічні характеристики виборців	Вибори-2002	Вибори-2006
Стать		
Чоловіки	8.3	24.2
Жінки	8.0	24.7
Вік		
18–29 років	10.1	25.1
30–39 років	9.5	26.2
40–49 років	9.4	27.9
50–59 років	8.3	25.8
60 років і старші	4.9	18.8
Освіта		
Незакінчена середня	3.8	18.4
Загальна середня	6.6	23.8
Середня спеціальна	8.2	25.7
Вища та незакінчена вища	12.2	25.9
Тип поселення		
Місто	8.6	24.1
Село	7.0	25.2

Таблиця 5

Динаміка голосування за Соціалістичну партію України на виборах 2002 та 2006 рр. (у %)

Соціально-демографічні характеристики виборців	Вибори-2002	Вибори-2006
Стать		
Чоловіки	6.5	6.5
Жінки	5.9	5.0
Вік		
18–29 років	3.7	4.0
30–39 років	5.9	5.2
40–49 років	6.9	5.3
50–59 років	7.2	5.8
60 років і старші	7.1	8.0
Освіта		
Незакінчена середня	6.8	7.4
Загальна середня	7.2	6.2
Середня спеціальна	5.6	5.0
Вища та незакінчена вища	5.2	5.6
Тип поселення		
Місто	4.2	4.2
Село	10.0	9.1

Отже, розгляд динаміки партійного голосування на парламентських виборах дає підстави зробити висновок, що в Україні у значній частини виборців вже сформовано стійкі виборчі преференції, що свідчить про успішність становлення демократичної багатопартійної системи.

НАТАЛЯ ХАРЧЕНКО

6. Як проходило голосування?

1. Чесність проведення виборів: думка виборців

Анкета екзит-полу, окрім головного запитання щодо електорального вибору, містила оцінки виборців щодо чесності виборів, себто фіксувалася наявність порушень, які можуть вплинути на результати голосування. Нас особливо цікавила думка виборців, оскільки опитування та експертні оцінки напередодні виборів демонстрували досить скептичне ставлення щодо чесного проведення виборів.

Отже, за даними екзит-полу, тільки 5.4% виборців зазначили, що вони були безпосередніми свідками порушень під час голосування, які можуть змінити результати виборів. 87.0% жодних порушень не помітили і ще 7.6% нічого не можуть сказати з цього приводу.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання «Чи спостерігали Ви під час голосування на Вашій ділянці порушення, які можуть вплинути на результати виборів?» (за даними екзит-полу 2006 року, %).

Наявність порушень	Чоловіки	Жінки	18–29 років	30–39 років	40–49 років	50–59 років	60 років та старші	Неповна середня	Середня загальна	Середня спеціальна	Вища	Разом
Так	6	5	7	5	5	5	5	5	5	5	6	5
Ні	87	87	84	86	87	88	89	87	89	87	86	87
Важко сказати	8	8	10	8	7	7	7	8	7	8	8	8

Продовження таблиці 3

	Обласні центри	Дуже великі міста	Великі міста (50–100 тис.)	Середні міста (20–49 тис.)	Малі міста	Селища міського типу	Села	Західний	Центральний	Південний	Східний
Так	7	6	5	4	9	5	4	4	5	6	7
Ні	86	85	88	89	83	89	88	90	87	86	85
Важко сказати	7	9	7	7	8	6	8	6	8	8	9

Порівняння демографічних характеристик засвідчило, що дещо більш критично оцінюють вибори освічені виборці, молодь до 30 років і чоловіки. Як з'ясувалося, тип поселення також суттєво впливав на наявність порушень. Найбільшу кількість порушень було зафіксовано виборцями у Південному та Східному регіонах, а найменшу – у Західному регіоні. Цікава тенденція спостерігається під час аналізу чесності проведення виборів залежно від типу поселення. Як і на багатьох попередніх виборах, найбільш негативні оцінки чесності процесу виборів спостерігалися у великих містах та обласних центрах, а крім того, несподівано високі показники порушень зафіксовано у малих містах з населенням менш ніж 20 тисяч. Порівняно з середніми даними по країні дещо більш позитивні оцінки проведення виборів спостерігаються у селах та середніх містах з населенням від 20 до 50 тисяч.

Цікаво було подивитись, як розподіляється оцінка чесності проведення виборів респондентами залежно від того, яку політичну силу вони підтримали на виборах. З'ясувалось, що найбільш позитивні оцінки чесності проведення виборів притаманні електорату Блоку «Наша Україна» та Соціалістичної партії, а найбільше порушень спостерігали прихильники Партії регіонів. Інші зафіксовані розбіжності з середніми по Україні показниками не є статистично значущими. Важливо зазначити, що немає суттєвих розбіжностей в рівні зафіксованих порушень між лідерами та аутсайдерами виборчих перегонів.

Таблиця 2 показує, що оцінки чесності проведення виборів прихильників партій, які не змогли подолати 3%-го бар'єра, значно не відрізняються від середніх показників.

Таблиця 2

Політичні вподобання виборців, які зафіксували порушення під час проведення виборів і підтримали політичні сили, що набрали на виборах понад 1% голосів.

	Відсоток виборців, які спостерігали порушення під час виборів	Значущість розбіжностей,%
Не підтримав жодної партії/ виборчого блоку	7	-
Народний блок Литвина	6.7	19
Партія регіонів	6.7	1
Комуністична партія України	6.7	15
Партія «Віче»	6.6	-
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	5.6	-
Усі разом	5.4	-
Блок Юлії Тимошенко	4.8	11
Опозиційний блок «НЕ ТАК!	4.7	-
Громадянський блок «ПОРА– ПРП»	4.6	-
Партія «Відродження»	4.5	-
Український народний блок Костенка-Плюща	4.4	-
Блок «Наша Україна»	4.0	1
Партія Зелених України	3.6	-
Соціалістична партія України	3.3	1
Блок Юрія Кармазіна	3.3	-

2. Чесність проведення вибрів: точка зору інтерв'юерів

На кожній виборчій дільниці, де проходив екзит-пол, інтерв'юєри заповнювали звіт для фіксації нестандартних ситуацій під час проведення опитування. Усього було зафіксовано 344 такі ситуації на 152 дільницях, тобто на 52% дільниць, де проходило опитування. Найбільше число порушень було зафіксовано в Центральному регіоні. Перелік нестандартних ситуацій, зафіксованих під час проведення опитування, наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Чи зафіксували Ви які-небудь нестандартні ситуації під час проведення опитування? (можливі декілька відповідей)

Відсутність прізвищ виборців у списках або помилки у їх написанні (також помилки у даті народження)	47%
Черги на виборчих дільницях	35%
Поява на дільницях людей у нетверезому стані	34%
Заява респондентів, що вони бояться відповідати, за кого проголосували	24%
Прохання/вимоги будь-кого з представників влади, спостерігачів, працівників правоохоронних органів або членів комісій показати результати опитування на даній дільниці	21%
Конфлікти між представниками виборчої комісії, виборцями, спостерігачами або представниками кандидатів, міліцією	21%
Недоброзичливе ставлення до інтерв'юєрів з боку респондентів	20%
Зумисне перебування працівників міліції або невідомих осіб біля інтерв'юєра під час інтерв'ю, «підслуховування» відповідей респондентів	10%
Перешкоди у проведенні інтерв'ю з боку представників влади, спостерігачів кандидата(ів) або невідомих осіб	6%
Інтерв'юєр був вимушений перейти на іншу дільницю або проводити опитування на значній відстані від дільниці через заборону представників влади проводити опитування	3%
Спроби залякування чи агресивні дії проти інтерв'юєрів з боку невідомих осіб	1%
Спроби представників виборчої комісії заборонити проведення опитування	1%
Інші нестандартні ситуації	5%

Як видно з цієї таблиці, найбільшою проблемою були помилки в списках виборців, тривале очікування в чергах перед голосуванням, а також поява на дільницях людей у нетверезому стані. Приблизно у чверті випадків виборці повідомили, що вони бояться відповідати, за кого проголосували, незважаючи на використання процедури таємного голосування. Нерідкістю залишаються конфлікти між представниками виборчої комісії, виборцями, спостерігачами або представниками кандидатів, міліцією, а також недоброзичливе ставлення до інтерв'юєрів з боку респондентів.

3.Перебіг голосування

Ще однією відповіддю на запитання «Як відбувалося голосування?» є дані щодо часу голосування. Слід зазначити, що дані про перебіг голосування, які збирає ЦВК, викликають певну недовіру, оскільки офіційна електоральна статистика вельми відрізняється від даних екзит-полу та постелекторальних досліджень. В таблиці 4 наведені дані щодо останніх виборів, хоча подібні розбіжності спостерігалися і раніше (таблиця 4).

Таблиця 4

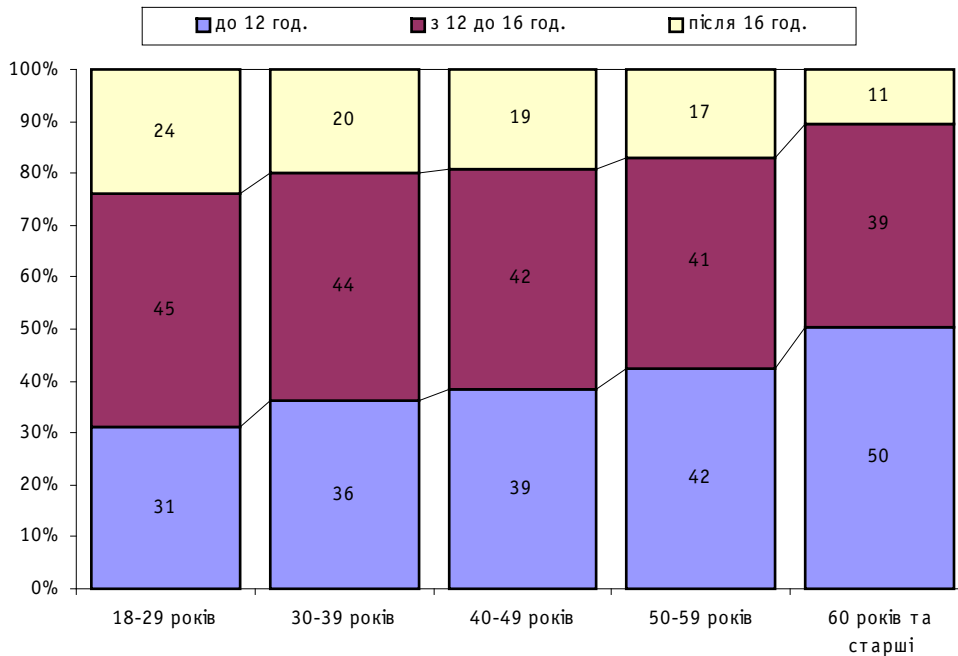
	8.00 - 12.00	12.01-16.00	16.01-20.00	20.01-22.00
Дані ЦВК	27.9	33.4	25.8	12.9
Дані ЦВК (без урахування останнього інтервалу)*	32.0	38.3	29.7	-
Дані екзит-полу	40.2	41.8	17.9	-
Дані постелекторального дослідження	46.7	31.5	18.0	3.7

* Примітка: дані щодо останнього інтервалу голосування не враховувалися, аби забезпечити порівняння з даними екзит-полу, в якому опитування після 20.00 не проводилося.

Дані екзит-полу дають змогу з'ясувати демографічні розбіжності виборців залежно від часу голосування. Найбільші розбіжності у часі голосування спостерігаються у вікових групах – як і на попередніх виборах, серед тих, хто голосує раніше, найбільше представників старших вікових груп, частка яких знижується протягом дня, тоді як частка наймолодших виборців до кінця дня зростає (див. графік).

Графік 1

Вікова структура виборців у різний час голосування

Закономірно, що з точки зору політичних вподобань, серед лідерів політичних перегонів найбільш дисциплінованими залишаються виборці соціалістів і комуністів. Отже, явка виборців протягом дня голосування не зазнала помітних змін за час, що минув від попередніх парламентських виборів.

Додаток 1. Порівняння даних екзит-полу, оприлюднених у ніч виборів, остаточних даних екзит-полу та результатів виборів до Верховної Ради України 26 березня 2006 р.

1. Позначте, будь ласка, за яку політичну партію чи блок Ви проголосували ?	Перші дані екзит-полу в ніч виборів	Другі дані екзит-полу в ніч виборів	Дані екзит-полу остаточні	Результати виборів
Партія регіонів	33.3	31	30.9	32.1
Блок Юлії Тимошенко	22.7	23.9	24.4	22.3
Блок «Наша Україна»	13.5	15.5	15.5	14
Соціалістична партія України	5.4	5.4	5.7	5.7
Комуністична партія України	3.5	3.3	3.4	3.7
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	3.4	2.9	3	2.9
‘Народний блок Литвина’	2.7	2.7	2.7	2.4
Український народний блок Костенка-Плюща	1.7	1.8	1.9	1.9
Партія «Віче»	2.3	2.1	2	1.7
Громадянський блок «ПОРА–ПРП»	1.3	1.5	1.5	1.5
Опозиційний блок «НЕ ТАК!»	1.2	1.2	1.2	1
Партія «Відродження»	0.8	0.8	0.9	1
Блок Юрія Кармазіна	0.7	0.7	0.7	0.7
Партія Зелених України	0.6	0.6	0.6	0.5
Блок НДП	0.4	0.4	0.4	0.5
Партія екологічного порятунку «ЕКО+25%»	0.4	0.4	0.4	0.5
Українська партія «Зелена планета»	0.2	0.2	0.2	0.4
Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	0.4	0.4	0.4	0.4
Селянська партія України	0.2	0.2	0.2	0.3
Блок Лазаренка	0.3	0.3	0.3	0.3
Партія національно-економ. розвитку України	0.2	0.2	0.2	0.2

Виборчий блок політичних партій «За Союз!»	0.4	0.4	0.2	0.2
Партія пенсіонерів України	0.2	0.2	0.2	0.2
Виборчий блок «Держава-Трудовий Союз»	0.1	0.1	0.1	0.1
Політична партія «Третя Сила»	0.1	0.1	0.1	0.1
Народний Рух України за єдність	0.1	0.1	0.1	0.1
Політична партія України «Партія політики Путіна»	0.1	0.1	0.1	0.1
Всеукраїнська партія народної довіри	0.1	0.1	0.1	0.1
Українська партія честі, боротьби з корупцією...	0	0	0	0.1
Партія патріотичних сил України	0.1	0.1	0.1	0.1
Українська консервативна партія	0.1	0.1	0.1	0.1
Політична партія «Трудова Україна»	0.1	0.1	0.1	0.1
Виборчий блок «Влада народу»	0.1	0	0.1	0.1
Соціально-еколог. партія «Союз Чорнобиль»	0.1	0.1	0.1	0.1
Соціально-християнська партія	0.1	0.1	0.1	0.1
Блок Бориса Олійника та Михайла Сироти	0.1	0.1	0.1	0.1
Виборчий блок «Євген Марчук-Єдність»	0.1	0.1	0	0.1
Українська Національна Асамблея	0.1	0.1	0	0.1
Партія соціального захисту	0.1	0	0.1	0.1
Блок безпартійних «Сонце»	0	0	0	0
Всеукраїнська партія «Нова Сила»	0	0	0	0
Ліберальна партія України	0	0	0	0
Політична партія «Європейська столиця»	0.1	0.1	0	0
Блок «Патріоти України»	0.1	0.1	0.1	0
Політична партія «Вперед, Україно!»	0	0	0	0
Не підтримав жодної партії/блоку	1.3	1.2	1.2	1.8
Не пам'ятаю	0.5	0.5	0.4	
Кількість неправильно заповнених анкет	0.6	0.6		1.9
Всього	99.9	99.9	100	99.7

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ірина Бекешкіна, науковий керівник Фонду «Демократичні ініціативи», кандидат філософських наук

Ілько Кучерів, директор Фонду «Демократичні ініціативи»

Михайло Міщенко, заступник директора соціологічної служби Центру соціальних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, кандидат соціологічних наук

Володимир Паніотто, генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології, доктор філософських наук

Наталя Харченко, виконавчий директор Київського міжнародного інституту соціології, кандидат соціологічних наук

Валерій Хмелько, президент Київського міжнародного інституту соціології, доктор філософських наук

Організатори проведення Національного екзит-полу під час парламентських виборів 26 березня 2006 року

Валерій Хмелько,
президент Київського міжнародного
інституту соціології,
доктор філософських наук

Володимир Паніотто,
генеральний директор
Київського міжнародного інституту соціології,
доктор філософських наук

Наталія Харченко,
виконавчий директор
Київського міжнародного інституту соціології,
кандидат соціологічних наук

Андрій Биченко,
директор соціологічної служби
Українського центру економічних
і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова

Михайло Міщенко,
заступник директора соціологічної служби
Українського центру економічних
і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова,
кандидат соціологічних наук

Юрій Білоус,
заступник директора соціологічної служби
Українського центру економічних
і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова

Ілько Кучерів,
директор
Фонду "Демократичні ініціативи"

Ірина Бекешкіна,
науковий керівник
Фонду "Демократичні ініціативи",
кандидат філософських наук

Прес-конференція "Національний екзит-пол'2006: хто і як його проводить",
Українське національне інформаційне
агентство — Укрінформ, 21 березня 2006 р.

Фонд «Демократичні ініціативи» — неприбуткова, недержавна аналітична організація, заснована 1992 року. Фонд ставить за мету сприяти розбудові України як демократичної правової держави з відкритим громадянським суспільним ладом та ринковою економікою, а також інтеграції України в європейські та євроатлантичні структури.

Фонд організовує роботу висококваліфікованих експертів для вивчення актуальних проблем громадського та політичного життя країни; сприяє налагодженню контактів між організаціями демократичного спрямування та проведенню ними спільних заходів; розповсюджує інформаційні матеріали серед політичних організацій, владних структур, представницьких органів; інформує громадськість через засоби масової інформації.

Редакція

Редактор	Ілько Кучерів
Науковий редактор	Ірина Бекешкіна
Відповідальний за випуск	Олександр Дишлевий
Менеджер	Світлана Барбелюк
Літературне редагування	Ірина Філіпчук
Секретар	Людмила Казаневська
Комп'ютерне макетування	Андрій Дьяченко
Дизайн обкладинки	Олександр Кочевський
Фото	Володимир Коркодим

Контактна інформація:

А/с В-271, м. Київ 01001, Україна; тел./факс: (380 44) 581-3317;
е-пошта: dif@dif.org.ua; сторінка в Інтернеті: <http://www.dif.org.ua>

**При передруку або частковому використанні матеріалів посилання
на Фонд «Демократичні ініціативи» обов'язкове.**

© «Демократичні ініціативи», 2006

Друк ПП Дяченко В. І.
вул. І. Кудрі, 43, м. Київ, 01133

Наклад 1 000 прим. Формат 176x250 мм